Kanonik Sinema Tarihi Yazımından Kuşkulan(ma)mak: Nazım Hikmet'in Filmografisine Dair Birkaç Düzeltme

Tunç Boran

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

https://orcid.org/0000-0002-3055-0690

tuncboran@hotmail.com

Öz

Nazım Hikmet, dünyaca tanınan bir şair ve yazar olmasının yanı sıra, sinema ile profesyonel düzeyde ilgilenmiş bir sanatçıdır. 1930'lu yıllarda Türkiye'de sinema sektöründe çalışmıştır. Türk sinema tarihinin kanonunu oluşturan ana kaynak metinlerde, Nazım Hikmet'in Mümtaz Osman müstear adıyla 1933 yılında *Düğün Gecesi (Kanlı Nigâr)*, 1934 yılında ise *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* adlı belge filmleri yönettiği iddia edilmektedir. Sinema tarihi kaynaklarında Hazım Körmükçü'nün oynattığı bir *Karagöz* oyununu baştan sona tespit eden 1933 tarihli *Yeni Karagöz* veya *Karagöz* adlı filmden söz edilir ve bu kaynaklarda filmin Nazım Hikmet ile ilişkisinden bahsedilmemektedir. Bu eserlerde yer alan filmlerle ilgili bilgiler, eserlerin kanonik statülerinden ötürü sorgulanmadan benimsenmiş ve tekrar edilmiştir. Bu çalışmada, *Karagöz, Düğün Gecesi, İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* adlı kayıp filmler hakkında sinema tarihi kaynaklarında verilen bilgiler, dönemin gazetelerinde yapılan araştırmada elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır. Kaynaklarda, yönetmeni Hazım (Körmükçü) olarak belirtilen *Karagöz* veya *Yeni Karagöz* filminin adının *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi*, yönetmeninin ise Osman Mümtaz müstear adıyla Nazım Hikmet olduğu belirlenmiştir. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri ile 1933 yılında 3 *Karagöz* filmi çekilmiştir. Sinema tarihi kaynaklarında 1934 tarihli olduğu iddia edilen *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerinden *İstanbul Senfonisi* filmi 1938, *Bursa Senfonisi* ise 1939 tarihlidir. *İstanbul Senfonisi* filminin yönetmeni Nazım Hikmet iken, *Bursa Senfonisi* filminin çekimi ve gösterimi sırasında Nazım Hikmet hapistedir. Elde edilen yeni bilgiler çerçevesinde Nazım Hikmet'in belgesel filmlerinin isimleri, aidiyetleri, yapım ve gösterim tarihleri konusunda sinema tarihinin kanonunu oluşturan metinlerde yanlışlıklar yapıldığını ve takip eden diğer yayınlarda bu yanlışların tekrar edildiğini göstermiştir. Bu tarihyazımsal kusur, sinema tarihçilerinin birincil kaynaklara değil de ikincil kaynaklara ve referanslara başvurmalarından ve karşılaştırmalı bir bakış açısını kullanmamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, elde edilen bulgular çerçevesinde kayıp olan filmlerin belgesel sinema tarihi açısından nitelikleri, sinematografik özellikleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belgesel tarihi, Nazım Hikmet, sinema tarihi, aktüel film, tarih yazımı

▪ ▪ ▪ ▪ ▪

Makale geliş tarihi: 14.4.2023 ▪ Makale kabul tarihi: 11.10.2023

(Not) Doubting Canonical Cinema Historiography: A Few Corrections to Nazım Hikmet's Filmography

Tunç Boran

Çankırı Karatekin University Faulty of Art, Design and Architecture

https://orcid.org/0000-0002-3055-0690

tuncboran@hotmail.com

Abstract

In addition to being a world-renowned poet and writer, Nazım Hikmet was professionally interested in cinema. He worked in the cinema industry in Turkey in the 1930s. In the main source texts that form the canon of Turkish cinema history, it is claimed that Nazım Hikmet, working under the pseudonym Mümtaz Osman, directed the documentary films *Düğün Gecesi (Kanlı Nigâr)* in 1933 and *İstanbul Senfonisi* and *Bursa Senfonisi* in 1934. Another film mentioned in these sources, but without any connection to Nazım Hikmet, is the 1933 film *Yeni Karagöz* or *Karagöz*, which describes a *Karagöz* play performed by Hazım Körmükçü from start to finish. Because of the canonical status of these sources, the information they contain has been adopted and repeated unquestioningly. This study aims to change that. It compares the information given in the sources of cinema history about the lost films *Karagöz, Düğün Gecesi, İstanbul Senfonisi*, and *Bursa Senfonisi* to data obtained from contemporary newspapers. Through research into newspapers from the period, it finds that the real name of the movie *Karagöz* or *Yeni Karagöz*, whose director is stated in the sources as Hazım (Körmükçü), is *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi*, and its director is Nazım Hikmet, again under the pseudonym Osman Mümtaz. It also finds that three *Karagöz* films were shot in 1933, including *Karagöz Şair* and *Karagöz Çifte Cadılar.* Furthermore, though cinema history sources date the films *İstanbul Senfonisi* and *Bursa Senfonisi* to 1934, the real dates of these films are respectively 1938 and 1939. While the study concludes that Nazım Hikmet did indeed direct *İstanbul Senfonisi*, he was in prison during the shooting and screening of *Bursa Senfonisi*. These new findings suggest that mistakes were made in the canonical sources of Turkish cinema history regarding the names, affiliations, and production and screening dates of Nazım Hikmet's documentary films, and that these mistakes were repeated in later publications. This historiographical flaw arises from the fact that cinema historians resort to secondary sources and references rather than primary sources and do not use a comparative perspective. In addition, this study also discusses the qualities and cinematographic features of the lost films in terms of documentary cinema history in light of its findings.

Keywords: Documentary history, Nazım Hikmet, cinema history, actuality film, historiography

▪ ▪ ▪ ▪ ▪

Received: 14.4.2023 ▪ Accepted: 11.10.2023

Tarih bilimine dair farklı tanımlar ve okullar olsa da tarih yazımında "olgusal doğruluk" ve "yorumlamada tutarlılık", üzerinde uzlaşılmış genel kurallardır. Olgular doğru bilinmelidir, zira tarihçi olgular arasındaki ilişkileri dikkate alarak yorumlar yapar ve varsayımlar ileri sürer. Hastings Savaşı'nın 1066'da yapılmış olması gibi tarihin omurgasını oluşturan ve bütün tarihçiler için değişmez olan belirli birtakım temel olgular olduğunu belirten Edward Hallett Carr'a göre, olguların doğruluğu tarihçinin işinin zorunlu bir koşuludur. Housman'in "Kesin doğruluk bir ödevdir, erdem değil" sözünü hatırlatan Carr, tarihçiyi kesinliğinden (doğruluğundan) dolayı övmeyi, bir mimarı yapısında iyi fırınlanmış kereste, gereğince karıştırılmış harç kullanmasından ötürü övmeye benzetmektedir (Carr 2002, 13). Carr için tarih yazımının övgüyü bile hak etmeyen zorunlu koşulu olan "olgusal doğruluk" Türkiye'de erken dönem sinema tarih yazımının aşılamamış sorunlarından birisidir. Türkiye'de erken dönem sinema tarihinde filmlerin aidiyeti, yapım yılları, içerikleri gibi temel tarihsel olgularda bile hatalar tespit edilmektedir. Örneğin, Türk sinema tarihinin ilk filmi kabul edilen *Ayastefanos'taki Moskof Abidesinin Tahribi* adlı filmin varlığı neredeyse bir yüzyıl boyunca tartışılmış, ancak 2017 yılında dönemin gazetelerinde yapılan tarama neticesinde filme dair olgular ortaya konulabilmiştir (Odabaşı 2017, 161). Bu durumun altında

yatan temel etken bilimsel bir sinema tarih yazımının gelişmemiş olması ve Türkiye'de erken dönem sinema tarihi bilgilerinin Rakım Çalapala, Nurullah Tilgen gibi amatörlerin –bir başka deyişle proto-tarihçilerin- kaleme aldığı metinlere dayanmasıdır. Türk sinema tarihinin ilk metinlerini kaleme alan her iki yazar; tarihsel söylemi inşa ederken belirli bir yöntem kullanmamış, kaynak alıntısı yapmamış, kaynakça sunmamış ve tarihçi çalışmasına özgü bir problematik tanımlamamıştır (Yıldırım 2022, 214-215). Bu yazarların ardından Tunç Yıldırım'ın Türkiye'de modern sinema tarihçiliğinin Marksist ve ulusalcı kurucu babası olarak tanımladığı Nijat Özön'ün çalışmaları gelmektedir (Yıldırım ve Elem-Yıldırım 2020, 43). Dünyaca ünlü sinema tarihçisi Georges Sadoul'un "sanat ve endüstri olarak sinema tarihi" modelinden yani Marksist yaklaşımından bir hayli etkilenen Nijat Özön'ün 1962 yılında yayınladığı *Türk Sineması Tarihi* kitabı, Türkiye'de ilk bilimsel sinema tarihi yazma girişimidir (Yıldırım 2022, 209). Nijat Özön'ün kitabı, zamanla Türk sinema tarihi çalışmalarının başlıca referans kaynağı haline dönüşmüş ve kanonik bir statüye erişmiştir. Özön, Çalapala ve Tilgen'in metinlerinin Türkiye'de sinemanın erken dönemine dair bilgi eksikliğini kapatabilecek nitelikte olmadığı şerhini düşerek (2003, 18-19) *Türk Sineması Tarihi* kitabının ilgili bölümlerini bu metinlere dayandırmaktadır. Özön sonrası, Giovanni Scognamillo'nun 1987 tarihli *Türk Sinema Tarihi* kitabı, Âlim Şerif Onaran'ın 1994 tarihli iki ciltten oluşan *Türk Sineması* kitabı da sinema tarihinin referans metinleridir. Scognamillo ve Onaran'ın sinema tarihine bakışlarında Nijat Özön'den farklılıklar olsa da erken dönem Türk sineması ile ilgili tarihsel olgular ve bilgiler Nijat Özön'den çok ayrışmamaktadır (Özen 2009, 32-36; Doğan 2010, 207-209). Bunun nedeni, bu yazarların da Türkiye'de sinemanın erken dönemini yazarken Rakım Çalapala ve Nurullah Tilgen'in metinlerini kaynak olarak kullanmalarıdır. Scognamillo, Türk sinemasının erken dönemine dair kendi yazdıkları da dâhil sonradan yazılan tüm metinlerin Çalapala ve Tilgen'in dar kapsamlı çalışmalarına dayandığını "üzülerek" belirtmektedir (2010, 9). *Türk Sineması Tarihi* kitabının ilk baskısında kaynak eleştirisi yöntemini kullanmayan Özön, kitabın ikinci baskısının ön sözünde hem Çalapala hem de Tilgen'in metinlerinin yararlı olduğu kadar yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. *Türk Sineması Tarihi* kitabının ilk baskısı yayınlandıktan sonra ortaya çıkan yeni belge ve bilgiler arttıkça Nijat Özön'e göre; Çalapala ve Tilgen'in metinlerinin sinema tarihçisi için bir mayın tarlası, bubi tuzakları ile döşenmiş bir alan olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Özön, yazdığı *Türk Sineması Tarihi* kitabının sinema tarihinin erken dönemine dair bölümlerinde, eksiklik ve yanlışlıklar bulunduğunu kaydetmektedir

(Özön 2003, 16). Gerek Scognamillo gerekse de Özön'ün uyarılarına rağmen Çalapala ve Tilgen'den aktardıkları bilgiler, daha sonraki pek çok yayında sorgulanmadan benimsenmiştir. Erken dönem sinema tarihine dair olguların sorgulanmadan aktarılmasında Türk sinema tarihinin ana kaynak metinleri[1] haline dönüşmüş eserlerin kanonik statülerinin etkili olduğu açıktır. Yıldırım, bu tarihyazımsal kusurun yazarların çoğunun birincil kaynaklara değil de ikincil kaynaklara ve referanslara başvurarak makalelerini yazmalarından ve bunu yaparken de karşılaştırmalı bir bakış açısını kullanmamalarından ileri geldiğini belirtmektedir (2022, 207-208). Sinema tarih yazımında tarihi olgularda yapılan hataların tekrar edilmesinin sebeplerinden biri de dönemin süreli yayınlarının göz ardı edilerek yeteri kadar araştırılmaması ve olguların karşılaştırmalı bir çerçeveden ele alınmamasıdır.

Sinema tarihine dair olguların, sorgulanmadan benimsenerek aktarılmasının örneklerinden biri de Nazım Hikmet'in yönetmenliğini yaptığı aktüel/belgesel filmler ile ilgili bilgilerdir. Türk sinema tarihinin ana kaynak metinlerinde, Nazım Hikmet'in sinema çalışmaları hakkında konsensüs ve yineleme söz konusudur. *Güneşe Doğru* filminin yönetmenliği ve yazdığı senaryolar dışında sinema ve belgesel tarihi kaynaklarına göre, Nazım Hikmet'in Mümtaz Osman müstear adıyla 1933 yılında *Düğün Gecesi (Kanlı Nigâr)*, 1934 yılında ise *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* adlı aktüel/belge filmleri yönettiği belirtilmektedir (Özön 2003, 99,195; Scognamillo 2010, 81; Onaran 1981, 333; Evren 2006, 284; Adalı 1986, 101; Aytekin 2017, 78; Hakan 2014, 67,251; Gündeş 1998, 108; Özgüç 2005, 50). Nazım Hikmet'in aktüel/belge filmlerine dair bilgilerin kaynağı, Çalapala ve Tilgen'in metinleridir (Çalapala 2009, 111; Tilgen 2009, 121-122). Nijat Özön'ün eserlerinde bu bilgilerin yer alması referans etkisini güçlendirmiş, böylelikle bu bilgiler sorgulanmadan tekrar edilmiştir. Nazım Hikmet hakkında yazılmış kitap ve makalelerde de 1933 yılında *Düğün Gecesi (Kanlı Nigâr),* 1934 yılında ise *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerini yönettiği bilgileri sorgulanmadan tekrar edilmektedir (Makal 2003, 87-88,95; Göksu ve Timms 2011, 155; Tosun 2007, 399-400; Ayhan 1967, 40; Uçar 2019, 123; Yalçın 1967, 7; Scognamillo 1967, 38,40; Metin 1967, 42; Makal 2002, 443; Soner 1971, 4; Sayar 1980, 11; Akman 1974, 112). Kimi yayınlarda ise adı geçen filmlerin yanı sıra Nazım Hikmet'in 1933 yılında Hazım Körmükçü'nün oynattığı bir Karagöz oyununu filme kaydeden *Yeni Karagöz* adlı kısa filmi de yönettiği ifade edilmektedir (Ünser 1994, 24; Onaran

•••

1 Kanonik statüye erişmiş ana kaynak metinlere Burçak Evren'in sinema tarihi çalışmalarını da eklemek gerekir.

1994, 95; Gökmen 1989, 188, 189, 191).

Bu çalışma, *Düğün Gecesi, Karagöz, İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* adlı kayıp filmleri konu edinmektedir. Dönemin gazete arşivlerine dayanarak filmlerin yapım, gösterim tarihleri, aidiyetleri, içerikleri ve sinematografik biçimleri araştırılmıştır. Bu çalışmanın amacı; adı geçen filmlerin isimleri, aidiyetleri, yapım ve gösterim tarihleri ile ilgili dönemin gazete arşivlerinden tespit edilen bilgilerin, Türk sinema tarihinin kanonik kaynaklarında yer alan bilgiler ile karşılaştırılmasıdır. Filmlerin kayıp olması nedeni ile sinema tarihçisi Nijat Özön'ün belirttiği gibi -incelemeler, makaleler, eleştirmeler, anılar, senaryolar, tanıtma yazıları, reklamlar, afişler gibi- ikincil belgelere başvurulması bir zorunluluktur. Bu durumda kayıp filmler hakkında bilgi edinmek için sinema tarihçisinin bir "arkeolog çalışması" yaparak farklı kaynaklara başvurması gerekmektedir (Özön 2003, 18). Çalışmanın konusu olan film materyallerinin ulaşılamaz olmasından ötürü araştırmanın veri toplama kaynağını dönemin gazetelerinde yer alan ilanlar, haberler, köşe yazıları gibi ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. 1933-1939 yılları arası veri toplama kaynağı olarak kullanılan süreli yayınlarda söz konusu filmlere dair metinler analiz birimi olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada; "*Düğün Gecesi, Karagöz, İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* adlı kayıp filmlerin yapım, gösterim ve künye bilgileri nelerdir?", "Kanonik metinlerde söz konusu filmlere dair bilgiler de hata var mıdır?" ve "Bu filmlerin içerikleri, sinemasal kategorileri ve tür özellikleri nelerdir?" sorularına cevap aranmaktadır. Ayrıca bu çalışmada, elde edilen bulgular çerçevesinde kayıp olan filmlerin belgesel sinema açısından nitelikleri, sinematografik özellikleri tartışılmaktadır. Filmler, kronolojik bir sıra ile araştırılmış ve incelenmiştir.

"Sinemacı" Nazım Hikmet

Nazım Hikmet, dünyaca tanınan bir şair ve yazar olmasının yanı sıra, sinema ile profesyonel düzeyde ilgilenen bir sanatçıdır. Ece Ayhan'ın ifade ettiği gibi, Nazım Hikmet, sinemayla ilgilenen ilk Türk ozanıdır (1967, 40). Sinema sanatı ile etkileşimi Sovyetler Birliği'nde geçen gençlik yıllarında başlasa da (Makal 2003, 15-38) Nazım Hikmet'in sinema çalışmaları 1932-1938 arasında yoğunlaşmaktadır. Nazım Hikmet'in sinema kariyeri, İpek Film'in Nişantaşı'nda kurduğu Türkiye'nin ilk sesli stüdyosunda başlamıştır. 2 Aralık 1931'de gösterime giren Türk sinema tarihinin ilk sesli filmi *İstanbul Sokaklarında* ve 3 Şubat 1932'de gösterime giren *Kaçakçılar* adlı ikinci sesli uzun kurmaca filmi İpek Film yapmıştır. Paris'te seslendirmesi yapılan her iki filmin masraflarının fazla olması nedeniyle İpek Film, sesli çekimler ve

dublaj için bir stüdyo kurma kararı almıştır (Onaran 1981, 187-196). Stüdyo kurulma aşamasında 4 Nisan 1932 tarihli bir haberde, Nazım Hikmet'in İpek Film için *Elle est à vous* adlı Fransız operetini adapte ederek senaryo yazdığı duyurulmuştur (*Milliyet* 4 Nisan 1932, 5). Nazım Hikmet'in İpek Film'e ve sinema sektörüne dâhil olmasında Muhsin Ertuğrul'un da rolü ve etkisi olmalıdır (Makal 2003, 73-75). İpek Film'in İstanbul Nişantaşı'nda kurduğu stüdyonun, 15 Haziran 1932'den itibaren faaliyete geçeceği 19 Mayıs tarihli gazetede duyurulmuştur (*Milliyet* 19 Mayıs 1932, 5). İpek Film sesli stüdyosunda ilk olarak Osman Mümtaz müstear adıyla Nazım Hikmet'in senaryosunu yazdığı *Karım Beni Aldatırsa* filminin çekimlerine başlanmıştır (*Vakit* 7 Temmuz 1932, 6; 14 Temmuz 1932, 6). *Karım Beni Aldatırsa* filminin çekimleri ve kurgusu devam ederken İpek Film, Türk Kurtuluş Savaşını anlatan *Bir Millet Uyanıyor* adlı ikinci bir filmin çekimlerine başlamıştır. Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğinde çekilen filmde, jenerikte yazmasa dahi hiç değilse bazı sahnelerde[2] Nazım Hikmet'in yönetmen yardımcısı olarak çalıştığı bilinmektedir (Makal 2003, 75-76). İpek Film'in İstanbul Nişantaşı'nda kurduğu sesli stüdyosunda 1932 ve özellikle 1933 yılında yoğun bir yerli film üretim patlaması yaşanmıştır. *Bir Millet Uyanıyor* ve *Karım Beni Aldatırsa* filmlerinin ardından İpek Film bünyesinde hepsi de Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğinde *Fena Yol* (*O Kakos Dhromos*), *Söz Bir Allah Bir, Naşit Dolandırıcı, Cici Berber, Milyon Avcıları* ve *Leblebici Horhor Ağa* filmleri çekilmiştir (Scognamillo 2010, 55-59). Ancak İş Bankası'ndan alınan kredi ile tamamlanabilen *Leblebici Horhor Ağa* filminin ticari başarısızlığının ardından İpek Film, 1934'te yapımcılıktan çekilmiştir (Onaran 1981, 232-233). Muhsin Ertuğrul kendisinin yapımcılığında *Aysel Bataklı Damın Kızı* filmini çekmiş, işletmesini İpek Film'e devretmiştir. İpek Film, 1937 tarihli *Güneşe Doğru* filmi ile üç yıl ara verdiği yapımcılığa geri dönmüştür (Özön 2003, 100-103). *Bir Millet Uyanıyor* filmi dışında Türkiye'de 1932-1938 yılları arasında çekilen tüm filmlerin senaryosu "Osman Mümtaz" müstear adıyla Nazım Hikmet'e aittir. Hepsi uyarlama olan *Elle est à vous* adlı Fransız operetinden *Karım Beni Aldatırsa,* Grigorios Ksenopulos'un aynı adlı romanından *Fena Yol* (*O Kakos Dhromos*), Mahmut Yesari'nin Maurice Hennequin ve Pierre Veber'den *Kudret Helvası* adıyla çevirdiği *Et moi, j'te dis qu'elle t'a fait de l'œil!* adlı oyundan *Söz Bir Allah Bir,* Max Neufeld'in *Sehnsucht 202* adlı filminden *Milyon Avcıları,* Tekfor Nalyan ve Dikran Çuhaçıyan'ın aynı adlı operetinden senaryolaştırılan *Leblebici*

•••

2 Nazım Hikmet'in *Bir Millet Uyanıyor* filmine katkısı olmadığını ifade eden filmin senaristi Nizamettin Nazif bile Nazım Hikmet'in bazı sahnelerde yönetmen yardımcısı olarak çalıştığını kabul etmektedir (Makal 2003,76).

Horhor Ağa filmleri ile ayrıca kaynağı veya özgünlüğü tespit edilemeyen *Naşit Dolandırıcı* ve *Cici Berber* filmlerinin senaryoları Nazım Hikmet'e aittir. Hemen hemen hepsi müzikal operet olan bu filmlerin içinde *Karım Beni Aldatırsa, Söz Bir Allah Bir, Milyon Avcıları* filmlerinin müziklerini Muhlis Sabahattin, *Cici Berber* filminin müziklerini Mesut Cemil yapmıştır. Bu filmlerde müziklerin sözlerini ise Nazım Hikmet yazmıştır (Onaran 1981, 206-233). Münir Nurettin Selçuk'un oynayacağı İpek Film'in *Mineli Kuş* filminin çekimleri yarım kalmıştır. Film için Mesut Cemil tarafından bestelenen "Kanatları Gümüş" ve "Martılar Ah Eder" şarkılarının sözleri Nazım Hikmet'e aittir. *Mineli Kuş* filmi tamamlanamasa da Münir Nurettin'in seslendirdiği bu iki şarkıdan oluşan plak, "Mineli Kuş filminden" başlığı ile piyasaya çıkmıştır (Makal 2003, 91-92). Muhsin Ertuğrul'un yapımcılığında ve yönetmenliğinde çekilen *Aysel Bataklı Damın Kızı* filminin senaryosu da Nazım Hikmet'e aittir. Senaryo, Selma Lagerlöf'ün *Tösen från Stormyrtorpet* adlı romanından yola çıkarak Hasan Cemil Çambel'in uyarlamasına dayanmaktadır (Scognamillo 2010, 59). Osman Mümtaz müstear adıyla Nazım Hikmet'in yazdığı *Gazeteci Düşmanı* senaryosu (*Vakit* 2 Mart 1933, 6) *Cici Berber* olarak değiştirilmiştir. Rakım Çalapala ve Nijat Özön'e göre, *Cici Berber* filmini Nazım Hikmet, Muhsin Ertuğrul ile yönetmiştir (Çalapala 2009, 111; Özön 2003, 99). Ancak *Cici Berber* filminin çekimleri sırasında Nazım Hikmet hapistedir. 18 Mart 1933'te tutuklanan Nazım Hikmet, 16,5 ay hapiste kalmış ancak Ağustos 1934'te tahliye olabilmiştir (Oral 2019, 109). Nazım Hikmet, bu dönemde *Söz Bir Allah Bir, Milyon Avcıları* ve *Naşit Dolandırıcı* senaryolarını muhtemelen; *Leblebici Horhor Ağa* ve *Aysel Bataklı Damın Kızı* senaryolarını ise kesinlikle hapiste yazmıştır. Nihayet dönemin sonunda 1937'de Nazım Hikmet, senaristliğini ve yönetmenliğini yaptığı *Güneşe Doğru* filmini çekmiştir (Scognamillo 2010, 81-82). Sinema ile ilişkisi bu filmler ile sınırlı kalmamış, Nazım Hikmet 1938'e kadar İpek Film'de dublaj yönetmenliği de yapmıştır (Cimcoz 1968, 41). Bu dönemde Muhsin Ertuğrul Türk sinemasının birinci adamı ise, 1932-1938 arası çalışmalarının yoğunluğu nedeniyle Nazım Hikmet'i ikinci adam olarak değerlendirmek yanlış bir tespit olmayacaktır. Nazım Hikmet'in yukarıda aktarılan sinema çalışmalarının dışında çalışmamızın konusunu oluşturan aktüel/belgesel film çalışmaları da olmuştur. Söz konusu filmler, kronolojik sıra ile araştırılmıştır.

25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi Filmi

Sinema tarihinin ana kaynaklarında, Hazım Körmükçü'nün oynattığı bir Karagöz oyununu baştan sona tespit eden *Yeni Karagöz* veya *Karagöz* adlı bir

filmden söz edilir ama bu kaynaklarda filmin Nazım Hikmet ile ilişkisinden bahsedilmemektedir (Özön 2003, 195; Çalapala 2009, 111; Tilgen 2009, 121; Özön 1968, 69; Scognamillo 2010, 66). Kimi kaynaklarda, *Yeni Karagöz* filminin yönetmeni olarak Hazım Körmükçü gösterilmektedir (Özgüç 2012, 35). Fransız sinema tarihçisi Georges Sadoul'a göre ise, büyük yazar olarak nitelediği Nazım Hikmet, 1932'de[3] Karagöz'e adanmış bir belgesel çekmiştir (1999, 493). Bazı kaynaklara göre de Nazım Hikmet 1933 yılında *Yeni Karagöz* adlı kısa bir film yönetmiştir (Ünser 1994, 24; Onaran 1994, 95; Gökmen 1989, 188-189,191).

Öncelikle kaynaklarda geçtiği şekilde 1933 senesinde veya sonrasında *Karagöz* veya *Yeni Karagöz* adını taşıyan bir film bulunmadığını ifade etmek gerekir. Gazete arşivlerinde yapılan araştırma sonucu, yaklaşık yarım saat süren *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin 4 Ocak 1933 tarihinden itibaren Elhamra Sineması'nda gösterildiği ve yönetmenin de "Osman Mümtaz"[4] müstear adıyla Nazım Hikmet olduğu tespit edilmiştir. Film, İpek Film stüdyosunda çekilmiştir. Filmin ilanında, oynatan Hazım (Körmükçü) olarak verilirken filmde yer alan diğer isimler ünlü oyuncu Karagöz Hüseyin Efendi, orta oyuncuları Asım Baba, Kemal Baba, Kanuni Tevfik Bey, çocuklar, Bozacı, Helvacılar, Bekçi ve figüranlar olarak geçmektedir. Şarkıları ise Emine Hanım seslendirmektedir (*Milliyet* 2 Ocak 1933, 4; 4 Ocak 1933, 4; *Vakit* 2 Ocak 1933, 4). Filmin kameramanlığını Remzi Ar yapmıştır (Sekmeç 2014, 291-292). Filmin uzunluğu 1000 metre, 3 kısım ve süresi yarım saattir. *Karagöz* filmi, 4 Ocak 1933 günü Elhamra Sineması'nın haftalık programında gösterilen Georges Bancroft'un *Denizler Devi*[5] adlı uzun Fransızca dublajlı filme ilaveten gösterilmeye başlanmıştır (*Vakit* 5 Ocak 1933, 4; *Son Posta* 5 Ocak 1933, 12). *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmi, Ramazan ayında gösterilmiştir. Ramazan ayı o yıl, 29 Aralık 1932 günü başlamış, 26 Ocak 1933 günü sona ermiştir. Film, Ramazan eğlencelerini hatırlatmak maksadıyla Ramazan ayının ilk günlerinde gösterime girmiş ve tüm ay boyunca farklı sinema salonlarında gösterilmiştir. Filme dair 31 Aralık 1932 tarihli ilk gazete ilanlarında "Darülbedayiden Hazım Bey'in oynattığı *Karagöz* filmi İpek Film Stüdyosunda çevrilmiştir" yazmaktadır (*Vakit* 31 Aralık 1932, 4; *Son Posta* 31 Aralık 1932, 8). *25 Sene Evvel*

•••

3 Filmin yapım yılı esas alınırsa doğru bir tarihtir.

4 Tüm sinema kaynaklarında Nazım Hikmet'in müstear ismi Mümtaz Osman şeklinde ifade edilmektedir. Ancak dönemin gazetelerinde müstear isim Osman Mümtaz olarak geçmektedir.

5 Bu film 1932 tarihli, John Cromwell'in yönettiği Georges Bancroft'ın oynadığı *The World and the Flesh* adlı ABD yapımı filmdir.

Bir Karagöz Gecesi filminin Aralık 1932 tarihinde yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi filminin gazete ilanlarının bazılarında filmin adı *Karagöz* olarak verilmekte, yalnızca "Oynatan: Hazım" (Körmükçü) ismi yer almaktadır. Bu ilanlarda filmin yönetmeni Osman Mümtaz'ın adı geçmemektedir (*Vakit* 6 Ocak 1933, 4; 8 Ocak 1933, 4; *Son Posta* 6 Ocak 1933, 8) Muhtemelen bu ilanlar nedeniyle bazı sinema kaynaklarında *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin adı *Karagöz,* filmin yönetmeni Hazım (Körmükçü) olarak geçmektedir. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin Elhamra Sineması'nda gösterimi "umumi arzu üzerine" bir hafta uzatılmıştır. Film, ikinci hafta gösteriminde Avusturya(!)[6] yapımı *Dudaklardan Gönüle* filmine ilaveten gösterilmiştir (*Vakit* 11 Ocak 1933, 4; *Son Posta* 11 Ocak 1933, 8; 13 Ocak 1933, 8). *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmi ayrıca 19 Ocak 1933 tarihinde bir hafta Kadıköy Eski Hale Sineması'nda ABD Yapımı *Cennet Kuşu*[7] filmi ile gösterime girmiştir (*Son Posta* 17 Ocak 1933, 8). Film ayrıca aynı hafta Alemdar Sineması'nda Ernst Lubitsch'in Öldürdüğüm Adam[8] filmine ilave olarak gösterilmiştir. Alemdar Sineması'nın ilanında film, "Türk'ün tarihi sesli sineması Karagözü, asrın sesli sinemasında görmekten büyük hadise mi olur?" başlığı ile duyurulmuştur (*Son Posta* 20 Ocak 1933, 8).

25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi Filminin Konusu ve Eleştiriler

Gazete yazılarına göre *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin konusu, "Eski İstanbul hayatını yeniden canlandırmak, eski adetlerin bir kısmını göz önüne getirmek, unutulan şeyleri hatırlatmaktır". Film, Hazım'ın (Körmükçü) *Karagöz* filminin çekilme maksadının eski İstanbul hayatını hatırlatmak olduğunu açıklayan konuşması ile başlar. Konuşmanın ardından geleneksel sokak satıcıları bozacı, mısır buğdaycı ve beyitler söyleyen keten helvacı filmde yer alır. İstanbul sokaklarını gösteren filmde, kafesli geleneksel evde kadın gölgesi, ut sesi ve "Pencereden Kar Geliyor, Arkama Baktım Yâr Geliyor" adlı Rumeli türküsü perdeye yansır. Geleneksel İstanbul görüntüleri; mahalle kahvesi, tavla oynayan insanlar, sıra sıra çay bardakları, kahve fincanları, nargileler, sokakları aydınlatan hava gazı lambaları birbirini

•••

6 Mártha Eggerth ve Gustav Fröhlich'in başrolünü paylaştığı, yönetmenliğini Géza von Bolváry'nin yaptığı 1932 yapımı *Ein Lied, ein Kuß, ein Mäde* adlı film bir Alman filmidir.

7 King Vidor'un yönettiği orijinal adı *Bird of Paradise* olan film, 1932 ABD yapımıdır.

8 Yönetmenliğini Ernst Lubitsch'in yaptığı orijinal adı *Broken Lullaby* olan film, 1932 ABD yapımıdır.

takip eder. Eski İstanbul hayatını tasvir eden görüntülerin ardından Hazım (Körmükçü) Karagöz oynatır. Film, ramazan davulcusunun davulunu vurup mâni söylemesi ile sona erer (İzzet 1933a, 3; Cemal 1933a, 7). Selami İzzet (Sedes) *İstanbul Değişmemiş* başlıklı yazısında, 25 sene evvel İstanbul hayatını tasvir eden filmde yer alan görüntülerin 1933'te halen yaşadığını, İstanbul'da hayatın değişmediğini alaycı bir tonla dile getirir. Filmde, eski İstanbul'u, çocukluğundaki hayatı görmeyi bekleyen Selami İzzet, hayal kırıklığına uğramıştır. Filmde gösterilen sokak satıcılarını "daha dün gördüğünü", filmde kafesin ardında şarkı söyleyen kadını Fatih'ten dönerken duyduğunu, mahalle kahvesine her gün rastladığını, filmin sonunda gösterilen davulcuyu ise filmi izleyip çıktıktan sonra tıpkı filmdeki gibi sokağın başında davulunu çalarken gördüğünü yazmaktadır. Yazar, 25 yıl önceki İstanbul'a ait unsurların tasvirini yetersiz bulmuştur (İzzet 1933a, 3). Ancak Selami İzzet başka bir yazısında, *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmini *Düğün Gecesi* filminden daha başarılı bulmaktadır (İzzet 1933b, 3). Osman Cemal (Kaygılı) ise, filmin 25 yıl önceki İstanbul tasvirinde eksiklikler ve yanlışlıklar bulmuştur. Filmde, Hazım'ın Karagöz oyunundan evvel söylediği "Ey Gonca Açıl" şarkısının 5-6 yıllık yeni bir şarkı olduğunu belirten Osman Cemal, filmde yer alan nargilelerin 25 yıl öncesine değil kırk-elli sene öncesine ait olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca köşe yazısında, 25 yıl önce kahvehanelerde insanların Karagöz oyununu beklerken tavla oynamadıklarını, kahve, gazoz içtiklerini ve yemiş, lokum yediklerini iddia eder. Yazar, 25 yıl önce gerek Karagöz oyunu esnasında gerekse de oyun öncesinde tambur ve klarnet çalınmadığını, oyunda ut, keman, kanun ve tef ile ahenk yapıldığını ifade eder. Filmde yer alan sokak satıcılarını da 25 sene evvelki hallerine uygun ve gerçekçi bulmayan Osman Cemal'e göre, 25 sene önce İstanbul'da keten helvacıların hemen hepsi İranlıdır ve satış ağızları filmde gösterilenden bambaşkadır. Ancak filmde keten helvacılarının kutusunun 25 sene öncesine ait olduğunu da eklemiştir. Köşe yazısında, 25 sene evvel bozanın şekerlisinden ziyade pekmezlisinin satıldığı, filmdeki bozacının bağırışının o döneme ait makamda olmadığı, mısır buğdaycının ise o dönemin ahengini gösteremediği belirtilmiştir. Karagöz oyunundan önceki sahneler içinde Osman Cemal, en çok "Pencereden Kar Geliyor" türküsünün söylendiği kafes sahnesini beğenmiş ve aslına uygun bulmuştur. Karagöz oyununu ise Hacivat-Karagöz muhaveresi gibi önemli bölümleri atlanmış eksik ve yarım bir oyun olarak değerlendirmiştir. Oyunun başlangıcında Hacivat'ın semaisini bitirdikten sonra Hacivat'ın Karagöz'ü kızdıracak şeyler söylemesi üzerine onun da hiddetle üzerine atlaması gerekirken filmde, Hacivat semaisini bitirir bitirmez Karagöz hiç yoktan pencereden atlayıp

nedensiz Hacivat'ın gırtlağına yapışmıştır. Kavgadan sonra nükteli muhavere yapılmaksızın Karagöz, "Varayım, gireyim bakalım ayine-i devran ne suret gösterir?" diyerek gitmiştir. Hacivat'ın ikinci gelişinde oyunun başlayacağı duygusuna kapılan Osman Cemal hayal kırıklığına uğramış, oyunu yetersiz bulmuştur. Oyunun bu bölümünde Hacivat, Karagöz'ün karısı için mahallede dedikodu olduğunu söyler, Karagöz de dedikoduyu bir Arap ve Arnavut'tan sorar. Bir iki yanlış anlama ve şiveden sonra Karagöz'ün "Varayım, bakayım ayine-i devran ne suret gösterir?" sözü ile oyun sona erer. Filmin uzun süreceği endişesi ile Karagöz oyununun eksik bırakıldığını belirten yazara göre, kısa ancak tam bir Karagöz oyunu tercih edilmeliydi. Hazım Körmükçü'nün filmde yer alan ufak tefek eksiklerin ya farkında olamadığını ya da daha mükemmelini filme almak için imkânı olmadığını düşünen yazar, yine de Karagöz oyununu ses, taklit yönünden mükemmel bulmakta ve Hazım'ı alkışlamaktadır. Osman Cemal, filmin müellifi olarak Hazım Körmükçü'yü görmekte, yazısında filmin yönetmeni Nazım Hikmet'ten hiç söz etmemektedir (Cemal 1933a, 7). Osman Cemal'in ayrıntılarını verdiği *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminde oynatılan oyun, Karagöz oyunları ile karşılaştırıldığında "Kütahya Çeşmesi" olduğu tespit edilmiştir (Sevilen 1969, 24-50). Osman Cemal'in ifade ettiği gibi filmde oyunun pek çok bölümü muhtemelen süre sıkıntısı nedeni ile oynanmamış, bu nedenle oyun eksik ve yarım kalmıştır. Osman Cemal Kaygılı ve Selami İzzet Sedes'in köşe yazıları, kayıp olan *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin konusunun ve içeriğinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Ancak bu köşe yazılarında filmin biçimi ve sinematografisine dair bir değerlendirme bulunmamaktadır. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin sinematografisine ve biçimine yönelik tek ipucu, Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Üçüncü Kâtibi Eugene M. Hinkle tarafından 1933 yılında hazırlanan Türk sineması hakkındaki raporda yer almaktadır. Dönemin Türk filmlerini değerlendiren Hinkle, filmin konusunu da doğru tespit ederek İstanbul'da 30 yıl önceki bir Ramazan akşamını anlatan Nazım Hikmet'in yönettiği *Karagöz* adlı kısa filmin Rus üslubunda çekildiğini belirtmektedir (2009, 96). Uzun bir süre Sovyetler Birliği'nde kalan Nazım Hikmet'in Sovyet biçimciliğinden etkilenmesi doğaldır ancak bu etkilenmenin derecesini film kayıp olduğu için bilmek mümkün değildir. Eldeki verilerle *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin, perdede oynatılan bir Karagöz oyununu kaydetmekle yetinen bir aktüel yapım olmadığı anlaşılmaktadır. Filmin adında ve içeriğinde 25 yıl öncesinin İstanbul tasviri vardır. Nazım Hikmet, filmin basit bir Karagöz gösterisi kaydı olmasını istememiştir. Filme bir anlatı ve bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. Film, geçmiş İstanbul'da yaşayan

geleneksel hayatın izlerini takip etmiş ve seyircilere yansıtmıştır. Karagöz oyununu ise bu geleneksel hayatın bir parçası olarak sunmuştur. İstanbul'un geçmiş hayatına yönelik bakış açısı ve anlatısı ile *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmini belgesel tarihi içinde değerlendirmek gerekir.

Karagöz Şair ve *Karagöz Çifte Cadılar* Filmleri

Sinema tarihi ve Nazım Hikmet ile ilgili yayınlarda tek bir *Karagöz* veya *Yeni Karagöz* filminden söz edilir. Bu kaynaklarda 1933 yılı yapımı tek bir Karagöz filminden söz edilse de *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmi, İpek Film'in o yıl çektiği tek Karagöz filmi değildir. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* adlı filmler de mevcuttur. Literatürde Mustafa Gökmen'in *Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları* adlı kitabında bu filmlere tesadüf edilmektedir. Her iki filmle ilgili "Hazım Körmükçü'nün İpek Film stüdyosunda çevirdiği kısa film" ifadesi ile gösterim tarihleri dışında bir bilgi yoktur. Ancak bu kaynakta da Karagöz filmlerinin serisinin ilk filmi yanlış bir şekilde *Yeni Karagöz* olarak yazılmıştır (Gökmen 1989, 188-189). Fikret Hakan'ın kitabında da *Karagöz Çifte Cadılar*, *Karagöz* Şair ve *Karagöz Gecesi* filmlerinin Hazım Körmükçü tarafından derlenmiş, oynatılmış yapımlar olduğunu belirten kısa bir bilgi mevcuttur (2014, 67). Araştırma sırasında *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin gösteriminden üç ay sonra gazete ilanında *Karagöz Şair* adlı bir filme rastlanmıştır. Gazetelerde yer alan ilanında *Karagöz Şair* filmi, "Türkçe sözlü-sazlı, İpek Film Stüdyosunda yeni yapılan" bir film olarak tanımlanmaktadır. İlanda "Oynatan: Darülbedayiden Hazım" dışında başka bir isme yer verilmemiştir. *Karagöz Şair* filmi, programda *Malek Milyoner*[9] adlı uzun kurmaca film ile gösterilecektir. İlanda *Karagöz Şair* filminin 4 Nisan 1933 günü akşamı Elhamra Sineması'nda gösterileceği belirtilmektedir (*Milliyet* 2 Nisan 1933, 4; *Son Posta* 3 Nisan 1933, 8; *Akşam* 3 Nisan 1933, 4). Filmin gösteriminin öncesinde verilen ilanlarda filmin adı *Karagöz Şair* iken filmin gösterim günü ve sonrasında gazete ilanlarında filmin adı şaşırtıcı bir şekilde *Karagöz Çifte Cadılar* olarak değişmiştir (*Akşam* 4 Nisan 1933, 4; 8 Nisan 1933, 4; *Son Posta* 4 Nisan 1933, 8; *Vakit* 5 Nisan 1933, 4). Film, Kurban Bayramı haftasında gösterime girmiştir. *Karagöz Çifte Cadılar* filmi, Elhamra Sineması'ndaki gösterimden sonra 1933 Nisan ayının sonunda Alemdar Sineması'nın programında Marlene Dietrich'in *Sarışın Venüs*[10] filmi ile gösterilmiştir (*Son Posta* 26 Nisan 1933, 8). Aynı yılın Mayıs ayının sonunda

•••

9 Bu film, 1932 tarihli ABD yapımı Buster Keaton'ın oynadığı *Speak Easily* adlı filmdir.

10 Yönetmenliğini Josef von Sternberg'in yaptığı orijinal adı *Blonde Venus* film, 1932 ABD yapımıdır.

ise *Karagöz Çifte Cadılar* filmi Üsküdar Hale Sineması'nın programında yer almıştır (*Cumhuriyet* 30 Mayıs 1933, 4). Elhamra Sineması'ndaki gösteriminden önce filmin adının neden değiştirildiği bilinmemekle birlikte adın son anda değiştirilmesi akla gelen ilk ihtimaldir. Ancak *Karagöz Çifte Cadılar* filminin ilk gösteriminden yaklaşık sekiz ay sonra, 21 Aralık 1933'de *Karagöz Şair* adlı filmin İpek Sineması'nda gösterime girmesi iki farklı *Karagöz* filmi olduğunu ispat eder. *Karagöz Şair* filmi İpek Sineması'nda *Gizli Muharebe*[11] adlı Fransızca dublajlı uzun film ile gösterilmiştir. Filmin tanıtım ilanında *Karagöz Şair* filmi, "Hazım Beyin İpek Film Stüdyosunda hazırladığı tamamen Türkçe sözlü 3 büyük kısımlık film" olarak tanıtılmaktadır (*Milliyet* 20 Aralık 1933, 4; *Akşam* 22 Aralık 1933, 4). *Karagöz Şair* filmi de Ramazan ayının ilk günlerinde gösterime girmiştir. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmlerinin İpek Film tarafından eş zamanlı olarak çekilen ancak gösterim tarihleri farklı olan iki film olması akla yatkındır. Üstelik filmlerin isimleri ile Karagöz oyunlarını karşılaştırıldığımızda *Karagöz Çifte Cadılar* filmi "Cazular" adlı oyun ile (Kudret 1968, 359-392), *Karagöz Şair* adlı film ise "Şairlik" oyunu (Kudret 1968, 23) ile eşleşmektedir. Karagöz filmleri, geleneksel olarak Karagöz oyunlarının oynatıldığı Ramazan ayında ve dini bayramlarda gösterime girmiştir. Sonraki yıllarda da bu gösterimler devam etmiştir. Örneğin 1935 yılı Ramazan ayında Lale Sineması Karagöz filmlerini göstermiştir (*Halkın Sesi* 28 Kasım 1935, 3). 1941 yılında dahi Karagöz filmleri sinema salonlarında yer bulmuş, *Karagöz Çifte Cadılar* filmi Beyoğlu Halk Sineması'nda gösterilmiştir (*Haber Akşam Postası* 19 Haziran 1941, 7).

Karagöz Filmlerinin Yönetmeni Sorunsalı

Karagöz Şair ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri ile ilgili bilgiler, yalnızca gazetelerde yer alan ilanlar ile sınırlıdır. Üstelik filmlerin ilanlarında oynatan ve hazırlayan Hazım dışında bir bilgi de bulunmamaktadır. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmlerinin kameramanlığını Remzi Ar'ın yaptığı bilinmektedir (Sekmeç 2014, 291-292). Ancak araştırma sırasında filmlerin yönetmenine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Karagöz filmleri serisinin ilki *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin yönetmenliğini "Osman Mümtaz" müstear adıyla Nazım Hikmet yapmıştır. Bu film, Nazım Hikmet'in yönetmenliğini yaptığı ilk filmdir. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri ile ilgili eldeki bilgiler çerçevesinde Nazım Hikmet ile bağlantısı tespit edilememiştir. Nazım Hikmet, 18 Mart 1933 günü gizli örgüt kurmak, komünizm propagandası

•••

11 Orijinal adı *Un certain monsieur Grant* Fransızca dublajlı 1933 tarihli Alman filminde Jean Murat ve Olga Tschechowa başrolleri paylaşmaktadır.

yapmak suçlaması ile tutuklanmıştır (Oral 2019, 109). *Karagöz Çifte Cadılar* filmi ise, 4 Nisan 1933 günü Elhamra Sineması'nda gösterime girmiştir. Nazım Hikmet'in filmin gösteriminden 17 gün önce tutuklanması filmle ilişkisinin olmadığı/olamayacağı anlamına gelmez. Nihayetinde *Karagöz Çifte Cadılar* filminin çekimleri ve kurgusu daha önce yapılmış olabilir. Ancak yine de *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri ile Nazım Hikmet arasında bir ilişki kurmak için bir veri de bulunmamaktadır. Böylesi sınırlı bilgiler içinde – elbette hata payının olduğunu bilerek- ancak tahminler yürütebiliriz. Karagöz oyununu kaydetmekle yetinen bir aktüel filmin ötesinde bir anlatı inşa etmeye çalışılan *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminde Karagöz oyununun eksik ve yarım bırakıldığı yönünde bir eleştiri mevcuttur. Muhtemelen bu eleştirinin neticesinde *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri, yalnızca bir Karagöz oyununu kaydeden filmler olarak yapılmış olabilir. Karagöz oyununu bir bakış açısı taşımadan kaydeden bu aktüel yapımlar ile yönetmen olarak Nazım Hikmet'in bir ilişkisi olmayabilir. Elbette bu varsayımlar eldeki sınırlı bilgiler çerçevesinde yapılan değerlendirmelerdir. Kayıp filmler ile ilgili yeni bilgilere ulaşıldığı takdirde bu filmlerin içeriği ve aidiyeti netleşecektir.

Geleneksel Bir Orta Oyununun Filme Alınması: *Düğün Gecesi* Filmi

Sinema tarihinin ana kaynak metinlerinde, Nazım Hikmet'in 1933 yılında *Düğün Gecesi (Kanlı Nigâr)* adlı filmi yönettiği bilgisi yer almaktadır (Onaran 1981, 333; Özön 2003, 99, 195; Scognamillo 2010, 81; Evren 2006, 284; Adalı 1986, 101; Çalapala 2009, 111; Aytekin 2017, 78; Hakan 2014, 67, 251; Gündeş 1998, 108; Özgüç 2005, 50). *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin sinemalarda gösterimi devam ederken 22 Ocak 1933 tarihli bir haberde, İpek Film stüdyosunun orta oyunu oyuncularını bir araya getirerek "Kanlı Nigâr" adlı orta oyununu filme almaya başladığı yazmaktadır. İsmi henüz belirlenmeyen filmde Naşit, Muazzez, Asım, Fahri, Ali, Sait Bey gibi orta oyuncular ile Darülbedayi'den Hazım Bey oynayacaktır. Haberde, "Milli ve yerli" olarak tanımlanan orta oyunu filminin *Karagöz* filmi gibi başarılı olacağı düşünülmektedir (*Vakit* 22 Ocak 1933, 1). Filmin yönetmenliğini "Osman Mümtaz" müstear adıyla Nazım Hikmet yapmıştır. Filmde bir sünnet düğününde oynanan "Kanlı Nigâr" oyunu kaydedilmiştir. 24 Şubat 1933 tarihli gazete haberine göre; yönetmen Nazım Hikmet, olay örgüsü bilinmekle birlikte bir metne dayanmayan orta oyununda doğaçlama olarak oynamaya alışmış orta oyuncuları yönlendirmede zorlanmıştır. Filmde, oyunculardan Kavuklu Ali Bey'e rolünü detaylı bir şekilde anlatmış, "anladın mı gözüm?"

diye sormuştur. "Anladım" diye cevap vermesine rağmen Kavuklu Ali Bey, yönetmenin uyarı ve talimatlarına hiç uymamış, kendi bildiği şekilde oynamıştır. Gazete haberine göre, Kavuklu Ali Bey o kadar güzel oynamıştır ki yönetmen Nazım Hikmet işi gücü unutup gülmeye başlamıştır (*Cumhuriyet* 24 Şubat 1933, 5). İsmi *Düğün Gecesi* olarak belirlenen filmin çekimleri 1933 yılı Şubat ayı sonunda tamamlanmıştır (*Vakit* 27 Şubat 1933, 6). *Düğün Gecesi* filminin çekimlerini Remzi Ar gerçekleştirmiştir (Sekmeç 2014, 291-292). Mart ayının başında *Düğün Gecesi* filminin pek yakında gösterime gireceğini bildiren ilanlar yayınlanmıştır. İlanda, "pek yakında sizi kahkahalarla güldürecek ve eğlendirecek Türkçe sözlü-şarkılı-taklitli komedi filmi" olarak tanıtılan *Düğün Gecesi* filminin oyuncuları arasında Hazım, Naşit ve Halide, "Halkımızın Sevgilisi" sıfatı ile yer almaktadır. Ancak Halide'nin ismi diğerlerine nazaran daha büyük yazılmıştır (*Milliyet* 3 Mart 1933, 4). *Düğün Gecesi* filmi, 24 Mart 1933 tarihinde Elhamra Sineması'nda gösterime girmiştir. İlanda film; Türkçe şarkılı, orta oyunu, sazlı büyük halk komedisi olarak nitelendirilmiştir. Oynayanlar ise Naşit, Hazım, Halide, Asım Efendi, Ali Hayri, Muazzez Bey, Emine Hanım olarak sayılmaktadır. *Düğün Gecesi* filmi, Karagöz filmleri gibi programın ekstra filmi olarak değil ana filmi olarak gösterilmiştir. *Düğün Gecesi* filmine ilaveten *Artist Kanı*[12] adlı Fransızca dublajlı film yer almıştır (*Son Posta* 24 Mart 1933, 8; 26 Mart 1933, 8). Yine gazete ilanlarında yer alan "bir saat mütemadi kahkaha ve eğlence" tanımlamasından yola çıkarak filmin süresinin bir saat olduğu söylenebilir (Cumhuriyet 21 Mart 1933, 4). *Düğün Gecesi* filminin programın ana filmi olarak gösterilmesinden anlaşılmaktadır ki film sinema kaynaklarında ifade edildiği gibi kısa değil uzun bir filmdir.

Gazetelerde yer alan haber ve ilanlara göre, *Düğün Gecesi* filminin gösterimi genel istek üzerine uzatılmıştır. Filmin ikinci hafta gösteriminde filme yeni çevrilen "hokkabaz, çiçekçi oğlu" gibi sahneler eklenmiştir. İkinci hafta gösteriminde filme ilave olarak bu defa ABD yapımı *Mukaddes Yalan*[13] filmi gösterilmiştir (*Son Posta* 29 Mart 1933, 8; 30 Mart 1933, 11; *Milliyet* 31 Mart 1933, 4; *Akşam* 2 Nisan 1933, 4). 4 Nisan 1933 günü Elhamra Sineması'nda *Düğün Gecesi* filmi yerini *Karagöz Çifte Cadılar* filmine bırakırken *Düğün Gecesi* filmi, Kurban Bayramı haftasında bu defa Alemdar Sineması'nda gösterime girmiştir. Elhamra Sineması'nın programında olduğu gibi *Düğün Gecesi* filmine *Artist Kanı* filmi eşlik etmiştir (*Akşam* 4 Nisan 1933, 4; *Son Posta* 4 Nisan 1933, 8). "Büyük Türk komedisi" olarak nitelenen filmin Alemdar

•••

12 Meg Lemonnier'in başrolünü oynadığı filmin orijinal adı tespit edilememiştir.

13 Orijinal adı *The Magnificent Lie* olan 1931 tarihli filmde başrolde Ruth Chatterton oynamaktadır.

Sineması'nda da gösterimi uzatılmış, film, iki hafta gösterimde kalmıştır. Film ikinci haftasında Georges Bankroft'un *Denizler Devi* adlı Fransızca dublajlı filmi ile gösterilmiştir (*Son Posta* 13 Nisan 1933, 12; 14 Nisan 1933, 8). İstanbul gösterimlerinin ardından *Düğün Gecesi* filmi Ankara'da Kulüp Sineması'nda da gösterilmiştir (*Milliyet* 15 Nisan 1933, 8). Film 1933 yılının 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda İstanbul Milli Sinema'da da yer almıştır (*Cumhuriyet* 30 Ağustos 1933, 4). Filmin ilanlarında yönetmenin adına yer verilmez iken filmle ilgili haberlerde *Düğün Gecesi* filminin rejisörünün Osman Mümtaz Bey olduğu ifade edilmiştir (*Cumhuriyet* 24 Şubat 1933, 5; 24 Mart 1933, 5; *Vakit* 27 Şubat 1933, 6). Cumhuriyet *Düğün Gecesi* filmi, *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin ardından Nazım Hikmet'in "Osman Mümtaz" müstear adıyla yönettiği ikinci filmdir.

Düğün Gecesi Filminin Konusu ve Eleştiriler

Düğün Gecesi filmi, sünnet düğününde oynanan "Kanlı Nigâr" adlı orta oyununun sahnelenmesini konu almaktadır. Filmde eski zamanlardaki bir sünnet düğünü canlandırılmıştır. Kapalı bir mekânda pirinç karyola, muskalar, maşallahlar, fesli, başörtülü seyircilerle eski usul sünnet düğünü dekoru oluşturulmuştur. Sünnet düğünü dekorunu yerli yerinde bulan Vâlâ Nureddin'e göre, dekor çocukluğundaki sünnet düğünlerine benzemektedir (Nureddin 1933, 3). Selami İzzet ise, orta oyununun sade kapalı bir odada geçen sünnet düğününde canlandırılmasına itiraz eder. Konakta geçen bir sünnet düğününü canlandırabilmek için *Karım Beni Aldatırsa* filminden daha fazla para sarf etmek gerekeceği için yapımcıların sade bir odayı tercih ettiklerini düşünmektedir. Orta oyununun gerçekte bir meydanda oynandığını belirten Selami İzzet, orta oyununa ilginin azaldığı dönemde düğünlerde oynanmaya başlandığını ifade etmektedir. Yaz günlerinde sünnet düğünlerinde orta oyunu bahçede oynanmaktadır. Yazara göre, filmde orta oyunu kır kahvesi bulunan bir meydanda oynansa daha iyi bir sonuç alınabilirdi (İzzet 1933b, 3). Film, doğrudan doğruya orta oyunu ile başlamaz, filmin başında sünnet düğünü için yapılan hazırlıklar yer alır. Sünnet düğünü öncesi tahta zemin silinir, temizlik yapılır. Çıplak bacakları ile Emine Hanım, "Oğlan Da Kolunu Sallama" ve "Dere Boyu Düz Gider" türkülerini söyleyerek tahta zemini siler. Mutfaktan görüntüler, aşçının yemek hazırlıkları, yemek masasının düzenlenmesi orta oyunundan önceki görüntülerdir. Düğüne hazırlık sahneleri, özellikle de tahta zemini silme sahnesi beğenilmiştir (Cemal 1933b, 7; *Milliyet* 24 Mart 1933, 5). Osman Cemal, Emine Hanım'ın oyunculuk performansını beğenmiştir. Emine Hanım'ın Darülbedayi'den Halide

Hanım'a taş çıkartacak bir oyunculuk gösterdiğini ifade eden Osman Cemal, oyun ve piyesler için Emine Hanım'ı biçilmiş kaftan olarak görmektedir (1933b, 7). Filmde sünnet düğünü için yapılan hazırlık sahnelerinin ardından orta oyunu başlar. Gazetelerde "Kanlı Nigâr" adlı orta oyununun konusu ve içeriği ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak filmle ilgili haberlerde ve köşe yazılarında orta oyununun yapısı, oyuncuların performansına dair değerlendirmeler, oyuna dair eleştiriler yer almaktadır. Oyunda; Hazım Acem'i, Fahri Kayserili ve Yahudi'yi, Naşit Kürt'ü ve Laz'ı, Muazzez Bey Arnavut'u, gazetelerde çok açık ifade edilmese de Ali Bey Kavuklu'yu, Asım Baba Pişekar'ı canlandırmıştır. Zenne Sait, Siyret Bey, Sefer, Halide Hanım, Emine Hanım rol alan diğer isimlerdir. Oyunun sonunda Emine Hanım çiftetelli oynamaktadır. Köşe yazılarında, Hazım ve Naşit Beylerin taklitleri beğenilmekle birlikte makyajlarının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Osman Cemal, Acem'i oynayan Hazım'ın makyajsız çıkması nedeniyle sahneyi ötekiler kadar dolduramadığını, üstelik sarışın bir Acem olamayacağını yazmaktadır. Fahri'nin Kayserili ve Yahudi taklitleri beğenilmiş, Laz taklidinden daha uzun süren Naşit'in Kürt taklidi başarılı bulunmuştur. Muazzez Bey'in az süren ancak başarılı Arnavut taklidinde makyajı dikkat çekmektedir. Ali Bey ise baştan sona kadar bütün oyunu tuhaflıkları ile sürüklemiştir (*Milliyet* 24 Mart 1933, 5; Cemal 27 Mart 1933, 7). Filmin ilanlarında ve afişlerinde Halide Hanım'ın ismi büyük puntolarla yazılıdır. Ancak *Düğün Gecesi* filminde kısa bir cümleden oluşan küçük bir rolü vardır. Selami İzzet, filmde yetenekli sanatçının isminden yararlanıldığını düşünmektedir (İzzet 1933b, 3). Orta oyununda yer alan Balama ve Ermeni gibi tiplerin filmde olmadığını belirten Osman Cemal, oyunda rol dağılımlarının yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre; Naşit Laz yerine Ermeni, Hazım Arnavut, Seyret Balama, Sefer Laz, Muazzez Züppe rollerine çıksa daha iyi olurdu. Naşit'in iki role çıkmasının hata olduğunu, Fahri'nin de iki role çıktığını ancak iyi makyajından ötürü yabancıların anlayamadığını yazmaktadır (Cemal 1933b,7). Osman Cemal gibi filmde rol dağılımında hata yapıldığını düşünen Selami İzzet'e göre Kavuklu rolüne Naşit Bey çıkmalı ve Hazım Bey ile daha uzun konuşmalıydı. Filmden iki anlaşılmaz taklit çıkarılıp yerine Hazım-Naşit diyaloğu konulsa daha iyi bir sonuç alınabilirdi (İzzet 1933b, 3).

Rol dağılımının yanı sıra filmin senaryo yapısına yönelik eleştiriler de mevcuttur. Film, orta oyununun esasına özelikle Kavuklu-Pişekar sahnesine önem vermediği için eleştirilmektedir. Vâlâ Nureddin, yönetmenin Pişekar-Kavuklu karşılıklı konuşmasını gereksiz saydığını, klasik rüya anlatım sahnesini kısadan geçtiğini, geri kalan kısmın ise alelade bir orta oyununda

olduğu gibi cereyan ettiğini yazmıştır (Nureddin 1933, 3). Selami İzzet ise, orta oyununun en önemli sahnesi Pişekar-Kavuklu diyaloğuna filmde önem verilmediğini, Arnavut, Laz, Kürt, Acem gibi rollerin kısa taklitle sınırlandırıldığını oysa orta oyununda bu kişilerin Kavuklu ile yaptıkları konuşmaların esas yapıyı oluşturduğunu ifade eder (İzzet 1933b, 3). "Kanlı Nigâr" oyununun sinemada seyircilerden yeterince ilgi görmediğini düşünen Osman Cemal, bu durumun nedeni olarak Elhamra'da seyircilerin bir kısmının orta oyununun nüktelerini, tuhaflıklarını kavrayamayacak kadar yabancı kalmış kimseler olmasına ve perdedeki sözlerin bir kısmının seyirciler tarafından işitilmemesine bağlamaktadır. "Kanlı Nigâr" oyununun patırtılı, gürültülü bir oyun olduğunu belirten Osman Cemal'e göre, bu oyun beyaz perdeye uygun değildir. Filmde "Kanlı Nigâr" yerine "Sihirbaz" oyunu tercih edilmiş olsaydı beyaz perde için daha doğru bir tercih olacaktı (Cemal 1933b,7). Filmdeki orta oyununu beğenmeyen Selami İzzet, filmin orta oyununu dört-beş taklitli şarkı ile birtakım adamların soyulmaları ile sınırlandırdığını ve bu noksanların *Düğün Gecesi* filmini aksattığını düşünmektedir. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmini *Düğün Gecesi* filminden daha başarılı bulmaktadır (İzzet 1933b, 3). Ancak herkes aynı fikirde değildir. Vâlâ Nureddin, *Düğün Gecesi* filmini *Karagöz* filmine göre "daha mükemmel ve tamam" bulmuştur. Filmin sinematografisi ve anlatım diline dair yalnızca Vâlâ Nureddin'in köşe yazısında küçük ipuçları vardır. Yazar, Kavuklu-Pişekar ve rüya anlatım sahnelerini yönetmenin sinemanın anlatım teknikleri ile beyaz perdeye yansıtamadığını belirtmektedir. Yönetmenin Kavuklu'nun rüyasını anlattığı sahnede bölünmüş ekran tekniğini kullanarak anlatılanı gösterse daha iyi ve komik bir sonuç alınabileceğini düşünmektedir. Vâlâ Nureddin, *Düğün Gecesi* filminde yönetmenin şamdanın ön planda olduğu ve kübik resimler yaptığı çerçevede oluşturduğu yenilik anlayışının filmin bütününde oluşturulamadığını ifade etmektedir (1933, 3). Vâlâ Nureddin'in verdiği küçük ipuçlarından yola çıkarak *Düğün Gecesi* filminde yönetmen Nazım Hikmet'in bazı planlarda avangart estetikten etkilenmiş çerçeveler yarattığını ancak filmin tamamında biçimsel bir bütünlüğü oluşturamadığını düşünebiliriz.

Düğün Gecesi Filminin Değerlendirilmesi

Düğün Gecesi filmi, dönemin köşe yazılarında genel olarak bir kültür hizmeti şeklinde değerlendirilmektedir. Karagöz ve orta oyununa ilginin azaldığı, yeni pişekarların, kavukluların, hayalcilerin yetişmediği, eski üstatların ölümü ile milli oyunların tamamıyla unutulacağı endişelerinin hâkim olduğu

bir dönemde, İpek Film'in Karagöz ve orta oyununu filme alması olumlu karşılanmıştır (*Milliyet* 24 Mart 1933, 5; Nureddin 1933, 3; İzzet 1933b, 3). Vâlâ Nureddin'e göre, sinema sebebiyle ölen Karagöz ve orta oyunu, yine sinema sayesinde ölümden kurtulmuştur. İpek Film, bu geleneksel eğlenceleri kaydetmekle milli sinema arşivine bir "vesika" kazandırmıştır (Nureddin 1933, 3). İsimsiz bir yazıda ise, *Düğün Gecesi* filmi orta oyununu tarihi şeklinde muhafaza ederek gelecek nesillere aktaran bir *document* olarak nitelendirilmiştir (*Milliyet* 24 Mart 1933, 5). Ancak geleceğe bırakılan bir belge olarak görülen Karagöz ve orta oyunu filmleri dramatik bir şekilde kaybolmuştur. *Düğün Gecesi* filmi, döneminde her ne kadar işlevsel açıdan *document* ve "vesika" olarak değerlendirilmiş olsa da film türü (*janr*/*genre*) olarak kurmaca komedi olarak sınıflandırılmıştır. Sinema salonlarında programlarda birinci film olarak gösterilmesi ve *Düğün Gecesi* filminin İpek Film'in sesli stüdyosunda çevrilen üçüncü filmi olarak değerlendirilmesi, filmin kurmaca komedi olarak algılandığını göstermektedir (Milliyet 24 Mart 1933, 5). Haziran 1932'de, İpek Film'in Nişantaşı'nda inşa ettiği sesli çekim stüdyosunda *Bir Millet Uyanıyor* ve *Karım Beni Aldatırsa* adlı uzun kurmaca filmler yapılmıştır. Bu filmlerin ardından *Düğün Gecesi* filmi, İpek Film'in sesli stüdyosunda yapılan üçüncü film sayılmaktadır. Oysa *Düğün Gecesi* filminden önce İpek Film stüdyosunda *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* ve Vedat Örfi Bengü'nün yönetmenliğinde *Yeşil Bursa* adlı kısa filmler de çekilmiştir. Anlaşılan *Düğün Gecesi* filmi, o dönemin moda tabiri ile dokümanter bir kültür filmi değil uzun kurmaca bir film olarak değerlendirilmiştir.

Tuluat tiyatrosunun bir oyununu, orta oyununun son temsilcileri ile kaydeden *Düğün Gecesi* filmi, kuşkusuz tarihsel belge niteliğinde bir yapımdır. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminde kamera önünde oynanan bir Karagöz oyununu kaydetmekle yetinmeyen yönetmen Nazım Hikmet, *Düğün Gecesi* filminde de benzer biçimde yalnızca kamera önünde oynanan bir orta oyunu kaydetmemiştir. Filmde, Karagöz oyununu geleneksel İstanbul hayatının bir parçası olarak sunan Nazım Hikmet, orta oyununu da yine geçmişin gündelik hayatı içinde kültürel bir unsur olarak tasvir etmiştir. Bir sünnet düğünün hazırlıkları ile başlayan film, yalnızca orta oyununu kameraya kaydetmez, orta oyununun gündelik hayattaki işlevini de yansıtır. Her ne kadar kurmaca bir oyunu içerse de film, orta oyununun toplumsal işlevini gösteren bir bakış açısına ve anlatıya sahiptir. *Düğün Gecesi* filmi, *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmi gibi belgesel tarihi içinde değerlendirilmesi gereken bir yapımdır.

Nazım Hikmet, yönetmenliğini yaptığı ikinci filmi *Düğün Gecesi*'ni

gösterime girdiğinde sinemada izleyememiştir. 24 Mart 1933 tarihinde *Düğün Gecesi* filmi, Elhamra Sineması'nda gösterime girdiğinde Nazım Hikmet gözaltındadır. Gizli örgüt kurmak, İstanbul, Bursa ve Adana'da duvarlara devrim bildirileri yapıştırarak, kitapçıklar dağıtarak komünizm propagandası yapmak suçlaması ile 18 Mart 1933 günü tutuklanmıştır (Oral 2019, 109). Ancak tutuklandığı için gösterime girdiği zaman izleyemediği tek filmi *Düğün Gecesi* olmayacaktır. *İstanbul Senfonisi* filminde de Nazım Hikmet aynı yazgıyı bir kez daha yaşamıştır.

Yapım Yılı Yanlış Bilinen Film: *İstanbul Senfonisi*

Sinema tarihi ile ilgili bütün yayınlarda Nazım Hikmet'in 1934 tarihinde *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerini yönettiği iddia edilmektedir (Onaran 1981, 333; Özön 2003, 99,195; Scognamillo 2010, 81; Evren 2006, 284; Adalı 1986, 101; Çalapala 2009, 111; Aytekin 2017, 78; Hakan 2014, 67,251; Gündeş 1998, 108; Özgüç 2005, 50). Kaynaklarda 1934 yılında yapıldığı iddia edilen *İstanbul Senfonisi* filminin yapılan araştırma sonucunda 1938'de sinemalarda gösterildiği anlaşılmıştır. *İstanbul Senfonisi* filmi, 10 Şubat 1938 günü *Bora*[14] adlı uzun filme eklenerek Melek Sineması'nda; *Ali Baba Hindistan'da*[15] filmine ek olarak da İpek Sineması'nda gösterilmiştir. İlanlarda film, "memleketimizde Türk sanatkâr ve kıymetli musikişinasların hazırladığı büyük film" olarak tarif edilmektedir (*Cumhuriyet* 10 Şubat 1938, 4; *Akşam* 10 Şubat 1938, 4; *Kurun* 11 Şubat 1938, 4). *İstanbul Senfonisi* filmi, Kurban Bayramının arife gününde gösterime girmiş ve Kurban Bayramı boyunca gösterimde kalmıştır. Film, İzmir'de İpekçilerin Elhamra Sineması'nda 14 Şubat 1938'de gösterime girmiştir. Bu programda, *İstanbul Senfonisi* filmi, *Üç Ahbap Çavuşlar*[16] adlı ABD yapımı filmi ile yer almıştır (*Halkın Sesi* 14 Şubat 1938, 2; 17 Şubat 1938, 2). İpek Sineması'nda *Ali Baba Hindistan'da* ve *İstanbul Senfonisi* filmlerinden oluşan programın gösterimi ilanlarına göre, halktan gelen yoğun istek üzerine bir hafta daha uzatılmıştır (*Son Posta* 17 Şubat 1938, 4; *Son Telgraf* 17 Şubat 1938, 4). Benzer biçimde Melek Sineması'nda da *Bora* ve *İstanbul Senfonisi* filmlerinden oluşan program bir hafta daha uzatılmıştır •••

14 Yönetmenliğini Marc Allégret'in yaptığı, başrolünde Charles Boyer'in oynadığı 1938 tarihli orijinal adı *Orage* olan Fransız filmidir.

15 Yönetmenliğini David Butler'ın yaptığı, başrolünde Eddie Cantor'ın oynadığı 1937 tarihli orijinal adı *Ali Baba Goes to Town* olan ABD yapımı filmdir.

16 Yönetmenliğini Sam Wood'un yaptığı 1937 tarihli orijinal adı *A Day at the Races* olan ABD yapımı film, Marx Kardeşlerin yarattığı Groucho, Chico, Harpo adlı karakterlerin komik maceralarını anlatan seri filmlerden biridir.

(*Cumhuriyet* 18 Şubat 1938, 4; *Son Telgraf* 19 Şubat 1938, 4; *Son Posta* 20 Şubat 1938, 4). İstanbul ve İzmir'in yanı sıra *İstanbul Senfonisi* filmi, Ankara'da da gösterime girmiştir. Ankara Halk Sineması'nda film, *Hudut Kahramanı*[17] adlı uzun film ve *Su Sporları* adlı haber filmi ile birlikte gösterilmiştir (*Ulus* 20 Mart 1938, 12; 21 Mart 1938, 12). *İstanbul Senfonisi* filmi, İstanbul Alemdar Sineması'nda *Namus Lekesi*[18] adlı uzun filme eklenerek gösterildiği programın ilanında filmle ilgili olarak "Münir Nureddin'le en güzide Türk musikisi *İstanbul Senfonisi* Türk'ün sanat ve yurt nefisleri" tanımı yapılmaktadır (*Cumhuriyet* 10 Nisan 1938, 4). Film, gösterime girmesinden bir yıl sonra 22 Mart 1939'da İzmir Yeni Sineması'nda da gösterime girmiştir. Bu ilanda dikkat çeken ayrıntı, *İstanbul Senfonisi* filminin altında "Münir Nurettin, Mehterane Musiki Heyeti" ifadesinin yer almasıdır (*Yeni Asır* 22 Mart 1939, 3; 25 Mart 1939, 3). Araştırmamızda tespit edebildiğimiz kadarı ile 1941 yılında Beyoğlu Halk Sinemasında da *İstanbul Senfonisi* filmi gösterilmiştir (*Son Posta* 2 Nisan 1941, 4). Tüm sinema kaynaklarında 1934 tarihli olarak ifade edilen *İstanbul Senfonisi* filmi, 1938'de gösterilmiştir.

İstanbul Senfonisi filminin ilanlarında filmin künyesine dair bilgi bulunmamaktadır. Filmin yönetmeni, kameramanı, çalışanlarına ait bilgi olmadığı gibi süresi de ilanlarda yer almamaktadır. Ancak filmin çekimlerini kameraman Cezmi Ar'ın yaptığı bilinmektedir (Sekmeç 2014, 64). Programda uzun kurmaca bir film ile gösterildiği için filmin nispeten kısa olduğunu tahmin edebiliriz. Gazetelerde filme dair bilgi olmadığı gibi *İstanbul Senfonisi* filminin Nazım Hikmet ile ilişkisini belirten bir kanıt da bulunmamaktadır. Ancak Nazım Hikmet'in tutuklu iken eşi Piraye ile yazışmaları *İstanbul Senfonisi* filminin yönetmeninin Nazım Hikmet olduğunu kanıtlamaktadır. Nazım Hikmet, 17 Ocak 1938 gecesi "Orduyu ihtilale teşvik suçlaması" ile tutuklanmıştır (Göksu ve Timms 2011, 186). Ankara'da tutuklu bulunduğu sırada Nazım Hikmet, *İstanbul Senfonisi* filmine seyircinin verdiği tepkiyi merak etmektedir. Nazım Hikmet, Piraye'ye yazdığı 19 Şubat 1938 tarihli mektubunda, *İstanbul Senfonisi* filmi ile dublaj yönetmenliğini yaptığı *Ali Baba Hindistan'da* filmlerinin iş yapıp yapmadığını, beğenilip beğenilmediğini sormaktadır. Nazım Hikmet'in "bu hususta malumat ver" dediği filmler 10 Şubat 1938'de gösterime girmiştir. Piraye, Nazım Hikmet'e "Ali Baba filminin iki hafta oynadığını, *İstanbul Senfonisi* filminin ise çok beğenildiğini" bildiren

•••

17 Buck Jones'un başrolünde oynadığı filmin orijinal adı tespit edilememiştir.

18 Yönetmenliğini Marcel L›Herbier'nin yaptığı başrolünde Victor France ve Lise Delamare'in oynadığı 1937 tarihli orijinal adı *Forfaiture* olan Fransız filmidir.

güzel haberi, 26 Şubat 1938 tarihli mektupta vermiştir. Nazım Hikmet'in *İstanbul Senfonisi* filmi ile ilgili mali hakları olduğunu 19 Şubat 1938 ve 1 Mart 1938 tarihli mektuplardan öğreniyoruz. 19 Şubat 1938 tarihli mektupta, Nazım Hikmet, *İstanbul Senfonisi* filminin Avrupa satışına ortak olduğunu, İstanbul gösterimlerinden de bir şeyler alacağını yazmıştır. 1 Mart 1938 tarihli mektupta ise, *İstanbul Senfonisi* filminin Avrupa'ya satışından alacağı para hariç, mart ayının sonuna kadar İpekçilerden alacağı olduğunu hatırlatmıştır (Fuat 1976, 57-62). Bu ifadelerden Nazım Hikmet'in yönetmeni, yazarı olarak *İstanbul Senfonisi* filminin yurt içi ve yurtdışı satışlarından pay alacağı anlaşılmaktadır. Bu mektuplar, *İstanbul Senfonisi* filminin yönetmeninin Nazım Hikmet olduğunu kanıtlamaktadır. 10 Şubat 1938 günü gösterime giren *İstanbul Senfonisi* filmi, 1933 tarihli *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* ile *Düğün Gecesi* filmleri ve 1937 tarihli *Güneşe Doğru* filminin ardından Nazım Hikmet'in yönetmenlik yaptığı dördüncü filmdir.

İlanlarında çok sınırlı bilgiler olan *İstanbul Senfonisi* filmi ile ilgili dönemin gazetelerinde yapılan araştırma sırasında filme dair habere veya köşe yazısına rastlanmamıştır. İlanlarda yer alan kısa cümleler, filmin içeriği ile ilgili yüzeysel bilgiler sunar. İlanlardaki bilgiler çerçevesinde *İstanbul Senfonisi* filmi "En güzide Türk musikilerini seslendiren Münir Nurettin'in şarkılarının ve Mehterane Musiki Heyeti'nin müziklerinin eşlik ettiği İstanbul'un tarihi ve bedii güzelliklerini gösteren Türk sanatkâr ve kıymetli musikişinasları tarafından hazırlanan" bir yapım olarak tanımlanır. İlanlarında Münir Nurettin şarkıları eşliğinde İstanbul'un tarihi ve bedii güzellikleri olarak tanıtılan *İstanbul Senfonisi* filminin konusu ve içeriği ile ilgili bilgilerimiz Piraye'nin oğlu Memet Fuat'ın aktardıkları ile sınırlıdır. Memet Fuat, filmin Münir Nurettin'in söylediği "Martılar Ah Eder" şarkısıyla denizden İstanbul'a yönelerek başladığını yazmaktadır. Şarkının güftesini adını vermeden Nazım Hikmet yazmış, Mesut Cemil ise bestelemiştir (Fuat 2021, 183). "Martılar Ah Eder" şarkısı, 1933 yılında çekimleri yarım kalan *Mineli Kuş* filmi için bestelenmişti (Makal 2003, 91-92). Münir Nurettin'in yorumladığı şarkının taş plak kaydının *intro*su film açılışına göre aranje edildiği hissini uyandırmaktadır. Film, İstanbul'un tarihi yerlerini göstermektedir. Filmde tarihi yerlerin yanı sıra İstanbul'daki çağdaş yaşamı yansıtmak için birçok semtte de çekimler yapılmıştır. Yalnızca kent manzaraları değil filmde kentte yaşayan insanların gündelik hayatından görüntüler de vardır. Filmde, Kalamış'ta sandalda Piraye'nin kızı Suzan'ın, Mehmet Ali Paşa Köşkünün bahçesinde kovalamaca oynayan Piraye'nin oğlu Memet'in, salıncakta sallanan Suzan'ın, Mithat Paşa köşkünün bahçesinde masa tenisi oynayan Piraye'nin kız kardeşi Selma ve

Suat'ın ve onları izleyenlerin görüntülendiği planlar vardır (Fuat 2021, 183; Fuat 1998, 298-299). Anlaşılan Nazım Hikmet, İstanbul'un gündelik hayatını yansıtmak için ailesine ve tanıdıklarına filmde yer vermiştir.

İlanlarında verilen bilgiler ve Memet Fuat'ın anlatımları çerçevesinde *İstanbul Senfonisi* filmini, klasik Türk müziğinin eşlik ettiği, İstanbul'un tarihi ve turistik yerleri ile gündelik hayattan görüntülerin olduğu bir tanıtım filmi olarak sınıflandırmak mümkündür. Memet Fuat da *İstanbul Senfonisi* filmini tanıtım filmi olarak değerlendirmektedir (2021, 183; 1998, 298). Öte yandan kayıp olan *İstanbul Senfonisi* filmini –elbette *Bursa Senfonisi* filmini de- isminden ötürü Nazım Hikmet'in avangart sinemanın kent monografilerine öykünerek çektiği de ileri sürülmektedir. 1920'lerde Avrupa'da yükselen modernist avangart çağrıya uyan kent senfonisi belgeselleri içinde özellikle Walter Ruttman'ın *Berlin: Büyükşehrin Senfonisi* (*Berlin: Die Sinfonie der Großstadt*, 1927) ve Dziga Vertov'un *Kameralı Adam* (1929) filmleri öne çıkmıştır (Aytekin 2017, 78; Boran 2022, 219). Kayıp olan *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerinde de kent senfonilerine benzer bir yapının kurulduğu, belgesel film bütünlüğüne ulaşmış yapımlar olduğu iddia edilmektedir. *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerini kent senfonisi olarak değerlendirme eğilimi o denli güçlüdür ki Aytekin'in yaptığı bir araştırmada, kimi belgesel yönetmenleri bu filmleri Türkiye'de gerçekleştirilen ilk belgeseller olarak nitelendirmektedir (2017, 289). Ancak konusuna dair zayıf, biçimine dair hiçbir veri olmayan kayıp *İstanbul Senfonisi* filmini tanıtım filmi veya avangart sinemanın kent monografisi örneği olarak sınıflandırmak aşırı olarak değerlendirilebilecek yorumlardır. *İstanbul Senfonisi* filmine dair bilgilerimiz; sinema tarihi kaynaklarında belirtildiği gibi 1934 değil 1938 tarihli bir yapım olduğu ve filmi Nazım Hikmet'in yönettiği ile sınırlıdır. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* ile Düğün Gecesi filmlerinde olduğu gibi Nazım Hikmet'in *İstanbul Senfonisi* filminde de biçim arayışı içinde olabileceğini düşünebiliriz. Ancak diğer kayıp filmlere nazaran bu filmle ilgili yeterli veri olmadığı için kesin bir hükme varmak zordur.

Yönetmeni Bilinmeyen Film: *Bursa Senfonisi*

Tüm sinema tarihi kaynaklarında *İstanbul Senfonisi* gibi *Bursa Senfonisi* filminin de 1934 tarihinde Nazım Hikmet tarafından çekildiği ifade edilmektedir. Ancak bu filmin yılı da hatalıdır. 20 Eylül 1938 tarihli bir gazetede, *Bursa Senfonisi* filminin çekim sürecine dair bir haber yer almaktadır:

> […] bir müddet evvel *İstanbul Senfonisi* ismi altında dokümanter film şeklinde

> beyaz perdeye aksettirmiş olan İpekçi Kardeşler Filmcilik Limited Şirketi güzel Bursa için de böyle bir teşebbüse girişmiştir. Dün akşam Bursa'ya hareket eden film operatörü bu banyo şehrimizin manzaralarını çekmeye başlamıştır (*Cumhuriyet* 20 Eylül 1938, 4)

Bu haber, *Bursa Senfonisi* filminin çekimlerinin Eylül 1938 tarihinde başladığını kanıtlamaktadır. *Bursa Senfonisi* filminin çekimlerini -haberde adı verilmeyen operatör- İpek filmin kameramanı Cezmi Ar gerçekleştirmiştir (Sekmeç 2014, 60-64).

Bursa Senfonisi filmi, 1939 yılında sinemalarda gösterilmiştir. İstanbul'da Saray ve İpek Sinemalarında *Raca'nın Hazineleri*[19] adlı uzun filme ek olarak *Bursa Senfonisi* filmi programda yer almıştır. İlanda "Türkiye'nin hakiki bir pırlantası olan güzel Bursa'mızın tarihi abideleri, camileri ve sayfiyeleri" ifadeleri yer almaktadır. Film, Türkçe sözlü ve musikilidir (*Cumhuriyet* 22 Mart 1939, 4; *Akşam* 22 Mart 1939, 4; *Milliyet* 22 Mart 1939, 4). Filmin Saray ve İpek Sinemalarında gösterimi 4 gün sürmüştür (*Vakit* 26 Mart 1939, 4; *Yeni Sabah* 26 Mart 1939, 4). *Bursa Senfonisi* filmi, İstanbul gösteriminden bir ay sonra Ankara'da Halk Sineması'nda gösterilmiştir. *Kim Öldürdü*[20] adlı uzun filme ek olarak gösterilen filmin ilanında Türkçe sözlü ve musikili olduğu vurgulanmıştır (*Ulus* 23 Nisan 1939, 12). Film ayrıca 1939 Aralık ayında İstanbul Beşiktaş Şen Sineması'nda da gösterilmiştir (*Haber Akşam Postası* 10 Aralık 1939, 6). *Bursa Senfonisi* filminin ilanlarında da filmin künyesine dair bilgi bulunmamaktadır. Üstelik ilan tanıtım cümlelerinde *İstanbul Senfonisi* filmine göre bile daha az bilgi vardır. İlan metninden anlaşılan *Bursa Senfonisi* filminin Bursa'nın tarihi ve turistik yerlerini musiki eşliğinde gösteren bir yapım olduğudur.

Bursa Senfonisi filminin 1938 Eylül ayında gerçekleşen çekimleri ve 1939 Mart'ta gösterimi sırasında Nazım Hikmet hapistedir. 17 Ocak 1938 günü gözaltına alınan Nazım Hikmet, iki ayrı davadan toplam 28 yıl 4 ay hapis cezası almıştır (Fuat 2021, 355-357). *Bursa Senfonisi* filminde Nazım Hikmet'in fiili olarak yönetmenlik yapma imkânı yoktur. Üstelik Nazım Hikmet mektuplarında veya görüşmelerinde *Bursa Senfonisi* filminin aidiyeti ve mali hakları ile ilgili bir iddiada bulunmamıştır. Ancak yönetmeni belli olmayan film, açıkça *İstanbul Senfonisi* filminin Bursa'ya uyarlanmasıdır. *İstanbul*

•••

19 Başrolünde Ramon Novarro'un oynadığı, yönetmenliğini Jacques Feyder'in yaptığı orijinal adı *Son of India* olan film, 1931 ABD yapımıdır.

20 İsveç kökenli Warner Oland'ın oynadığı, Çinli-Amerikalı bir polis dedektifi Charlie Chan adlı kurgusal karakterin maceralarından oluşan seri filmlerden biridir.

Senfonisi filminde oluşturulan anlatı ve biçim Bursa filminde tekrar edilmiştir. Bu nedenle fiili olarak yer almasa da Nazım Hikmet'in görüşleri çerçevesinde *Bursa Senfonisi* filminin yapıldığını belirtmek haksız bir tespit olmayacaktır.

Sonuç

Türkiye'de belgesel sinema tarihinin kayıp halkaları olan *Karagöz serisi, Düğün Gecesi, İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmleri hakkında yapılan araştırma sonucunda, sinema tarihinin kanonunu oluşturan ana kaynak metinlerde ve takip eden diğer yayınlarda maddi hatalar yapıldığı tespit edilmiştir. Kaynaklarda, yönetmeni Hazım (Körmükçü) olarak belirtilen *Karagöz* veya *Yeni Karagöz* filminin adının *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi*, yönetmeninin ise Osman Mümtaz müstear adıyla Nazım Hikmet olduğu belirlenmiştir. *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmleri ile 1933 yılında üç Karagöz filmi çekilmiştir. Ancak *Karagöz Şair* ve *Karagöz Çifte Cadılar* filmlerinin yönetmeni tespit edilememiştir. Kaynaklarda Nazım Hikmet'in yönetmenliğini yaptığı ilk film olarak geçen *Düğün Gecesi* filmi, Nazım Hikmet'in yönetmenlik yaptığı ikinci filmdir. Sinema tarihi kaynaklarında 1934 tarihli olduğu iddia edilen *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerinden *İstanbul Senfonisi* adlı film 1938, *Bursa Senfonisi* ise 1939 tarihlidir. *İstanbul Senfonisi* filminin yönetmeni Nazım Hikmet iken, *Bursa Senfonisi* filminin çekimi ve gösterimi sırasında Nazım Hikmet hapistedir. Filmin yönetmeni tespit edilememiştir. Sinema tarihinin kanonunu oluşturan kaynaklarda filmlerle ilgili tarihi olgular hatalıdır. Bu hatalar diğer yayınlarda sürekli yinelenmiştir. Filmler ile ilgili hataların kaynağı, Rakım Çalapala ve Nurullah Tilgen'in metinleridir. Bu metinlerde yer alan bilgileri Nijat Özön'ün kaynak olarak kullanması ile hatalı bilgiler genel kabul görmüştür.

Bu çalışmada yalnızca bu maddi hatalar tespit edilmemiş, kayıp filmlerin içeriği ve biçimleri ile ilgili yeni verilere de ulaşılmıştır. Bu çalışmada, ana kaynaklarda ismi dahi yanlış verilen *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filminin içeriği aktarılmıştır. Film, yalnızca Karagöz oyununu kaydeden aktüel bir yapım değildir. İstanbul'un geleneksel eğlencelerini ve yaşamını tasvir eden bir anlatıya sahiptir. Nazım Hikmet, sadece kamera karşısında oynanan Karagöz oyununu kaydetmemiştir. Karagöz oyununu geleneksel yaşamın bir unsuru olarak sunmuştur. *25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* filmi Rus biçimciliğinden etkiler taşımaktadır. Ancak filmin kayıp olması nedeni ile filmin biçimsel yapısı hakkında kesin bir yargıda bulunmak zordur. Yine sinema tarihinin ana kaynaklarında adı dışında bir bilgi bulunmayan *Düğün Gecesi* filmi, yalnızca orta oyununu kaydeden bir yapım değildir. Orta oyununu geçmişin

gündelik hayatı içinde kültürel bir unsur olarak tasvir eden film, geleneksel bir sünnet düğününün içinde yer alan orta oyununu sunar. Böylelikle orta oyununun gündelik hayattaki işlevini de yansıtır. Nazım Hikmet, Karagöz ve orta oyununun geleneksel hayat içindeki yerlerini ve işlevlerini gösteren bir anlatı ile filmleri aktüel bir çekimin ötesine taşımaya çalışmıştır. İstanbul'un geleneksel hayatına yönelik bir bakış taşıyan filmler, belgesel tarihi içinde yeterince anlaşılmamış ve hak ettikleri değer verilmemiştir. Bu filmlere kadar Türkiye'de olgusal filmler, kamera önünde gerçekleşen olayı kaydetmekle yetinen aktüel filmlerdir. Anlatısı ve bakış açısı ile bu aktüel filmlerden ayrılan 25 *Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi* ve *Düğün Gecesi* filmleri Türkiye'de belgesel tarihi içinde önemli yapıtlardır. Elde edilen veriler çerçevesinde zaman zaman Avrupa avangardından ve Sovyet biçimciliğinden izler taşıyan filmlerde, Nazım Hikmet'in biçimsel bir bütünlük oluşturamadığı düşünülmektedir. *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerinin isimlerinde kent senfonilerine açıkça bir gönderme vardır. Ancak konuları ve biçimleri hakkında çok az bilgi olmasından ötürü *İstanbul Senfonisi* ve *Bursa Senfonisi* filmlerinin kent senfonisi oldukları yönündeki görüşü destekleyici bir veri bulunmamaktadır.

Bu çalışma, Nazım Hikmet'in belgesel filmlerinin isimleri, aidiyetleri, yapım ve gösterim tarihleri konusunda sinema tarihinin kanonunu oluşturan metinlerde yanlışlıklar yapıldığını ve takip eden diğer yayınlarda bu yanlışların tekrar edildiğini göstermiştir. Bu tarihyazımsal kusur, sinema tarihçilerinin birincil kaynaklara değil de ikincil kaynaklara ve referanslara başvurmalarından ve karşılaştırmalı bir bakış açısını kullanmamalarından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

Adalı, Bilgin. 1986. *Belgesel Sinema*. İstanbul: Hil Yayınları.

Akman, Ercüment. 1974. "Nazım Hikmet ve Sinema." *Türkiye Defteri* (8): 108-113.

Ayhan, Ece. 1967. "Nazım Hikmet ve Sinema." *Yeni Sinema* (9): 40-41.

Aytekin, Hakan. 2017. *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Belgesel Sinema*. İstanbul: BSB Yayınları.

Boran, Tunç. 2022. "Türkiye'nin Turizm Şafağında Belgesel Filmlerin Yeri (1950-1960)." *Turizm Sektöründe İletişim: Kavram, Uygulama ve Öneriler* içinde, editör Gül Coşkun-Değirmen, 219-244. Ankara: Nobel Yayınları.

Carr, Edward Hallett. 2002. *Tarih Nedir?* İstanbul: İletişim Yayınları.

Cemal, Osman. 1933a. "Karagöz Sinemada Bu da Başka Karagöz." *Vakit* 8 Ocak 1933, 7.

Cemal, Osman. 1933b. "Sinemada Orta Oyunu." *Vakit* 27 Mart 1933, 7.

Cimcoz, Adalet. 1968. "2. Seslendirme Anıları." *Yeni Sinema* (19-20): 40-42.

Çalapala, Rakım. 2009. "Türkiye'de Filmcilik." *Kebikeç* (28): 103-112.

Doğan, Emrah. 2010. "Nijat Özön ve Türk Sinema Tarihyazıcılığı." *Folklor/Edebiyat* 16 (61): 193-211.

Evren, Burçak. 2006. *Türk Sinema Yönetmenleri Sözlüğü*. Antalya: 43. Antalya Film Festivali Yayını.

Fuat, Memet. 1976. *Nazım ile Piraye*. İstanbul: De Yayınevi.

Fuat, Memet. 1998. *Gölgede Kalan Yıllar*. İstanbul: Adam Yayınları.

Fuat, Memet. 2021. *A'dan Z'ye Nazım Hikmet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökmen, Mustafa. 1989. *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. İstanbul: Denetim Ajans Basımevi.

Göksu, Saime ve Edward Timms, 2011. *Romantik Komünist Nazım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gündeş, Simten. 1998. *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi Türkiye'ye Yansıması*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Hakan, Fikret. 2014. *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Hinkle, Eugene M. 2009. "Modern Türkiye'de Sinema." *Kebikeç* (28): 91-102.

İzzet, Selami. 1933a. "Sohbetler- İstanbul Değişmemiş!" *Vakit* 7 Ocak 1933, 3.

İzzet, Selami. 1933b. "Sinemada Orta Oyunu." *Vakit* 29 Mart 1933, 3.

Kudret, Cevdet. 1968. *Karagöz Cilt:1*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Makal, Oğuz. 2002. "Nazım Hikmet'i Senaryoları ve Filmleriyle Keşfetmek." *100. Doğum Yıl Dönümünde Nazım Hikmet'e Armağan* içinde, editör Alpay Kabacalı, 425-456. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Makal, Oğuz. 2003. *Beyazperde ve Sahnede Nazım Hikmet*. İstanbul: YGS Yayınları.

Metin, Ziya. 1967. "Belge Filmi Yönetmenlerimiz." *Yeni Sinema* (10-11): 41-42.

Nureddin, Vâlâ. 1933. "Sinemada Orta Oyunu." *Akşam* 29 Mart 1933, 3.

Odabaşı, İ. Arda. 2017. *Milli Sinema Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Onaran, Âlim Şerif. 1981. *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Onaran, Âlim Şerif. 1994. *Türk Sineması (I. Cilt)*. Ankara: Kitle Yayınları.

Oral, Haluk. 2019. *Nazım Hikmet'in Yolculuğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özen, Emrah. 2009. "Özön›ün Paltosundan Kurtulmak: Türkiye Sineması Tarihi Çalışmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi." İletişim *Araştırmaları* 7(1-2): 13-47.

Özgüç, Agâh. 2005. *Türlerle Türk Sineması*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Özgüç, Agâh. 2012. *Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü*. İstanbul: Horizon Yayınları.

Özön, Nijat. 1968. *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)*. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Özön, Nijat. 2003. *Türk Sineması Tarihi*. Ankara: Antalya Kültür Sanat Vakfı Yayınları.

Sadoul, Georges. 1999. *Histoire du Cinéma Mondial*. Paris: Flammarion.

Sayar, Vecdi. 1980. "Sinemacı Nazım Hikmet." *Yeni Sinema* (32): 9-13.

Scognamillo, Giovanni. 1967. "Türkiye'de Belge Film Çalışmaları." *Yeni Sinema* (10-11): 38-40.

Scognamillo, Giovanni. 2010. *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sekmeç, Ali Can. 2014. *Türk Sinema*sında Görüntü Yönetmenleri 1914-2014. Antalya: 51. Uluslararası Antalya Altın Portakal Film Festivali Yayını.

Sevilen, Muhittin. 1969. *Karagöz*. İstanbul: MEB Yayınları.

Soner, Ahmet. 1971. "Sinemacı Gözüyle: Nazım." *Cumhuriyet Sanat-Edebiyat* 3 Ocak 1971, 4.

Tilgen, Nurullah. 2009. "Bugüne Kadar Filmciliğimiz." *Kebikeç* (28):113-134.

Tosun, Necip. 2007. "Nazım Hikmet ve Sinema." *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* (121): 395-401.

Uçar, Özgün. 2019. "Nazım Hikmet'in Kayıp Filmi: Güneşe Doğru." *Atlas Tarih* (56): 122-125.

Ünser, Orhan. 1994. "Nazım Hikmet'in Sinema Çalışmaları: Ali Baba." *Antrakt* (33): 23-25.

Yıldırım, Tunç ve Elem-Yıldırım Fehime. 2020. "Türkiye'de Sinematograf: Kâzım Nami Duru'nun Türkiye'de Sinema Tarihyazımına Katkısı." İlef Dergisi 7 (1): 39-72. https://doi.org/10.24955/ilef.735454.

Yıldırım, Tunç. 2022. "Modern Türk Sinema Tarihyazımına Marxist ve Ulusalcı Bir Giriş: Nijat Özön'ün Sinema Tarihçiliğine Dair Görüşler." *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildirileri I.Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 207-241.

Yalçın, Altan. 1967. "Sinematek Arşivinde İki Yıl." *Yeni Sinema* (10-11): 6-8.

Gazeteler

"Alemdar." *Cumhuriyet* 10 Nisan 1938, 4.

"Ali Baba Hindistan'da." *Son Posta* 17 Şubat 1938, 4.

"Ali Baba Hindistan'da." *Son Telgraf*. 17 Şubat 1938, 4.

"Ankara Sinemaları." *Milliyet* 15 Nisan 1933, 8.

"Beyoğlu Halk Sineması." *Haber Akşam Postası* 19 Haziran 1941, 7.

"Beyoğlu Halk Sineması." *Son Posta* 2 Nisan 1941, 4.

"Bora Filmi Görülmemiş Bir Muvaffakiyetle Melek'te Devam Ediyor." *Cumhuriyet* 18 Şubat 1938, 4.

"Bora." *Son Telgraf* 19 Şubat 1938, 4.

"Bu Akşam Elhamra Sineması." *Akşam* 4 Nisan 1993, 4.

"Bu Akşam Elhamra Sinemasında Mukaddes Yalan." *Son Posta* 29 Mart 1933, 8.

"Bu Akşam Elhamra Sinemasında." *Son Posta* 11 Ocak 1933, 8.

"Bu Akşam Elhamra Sinemasında." *Son Posta* 4 Nisan 1933, 8.

"Bu Akşam Elhamra Sinemasında." *Vakit* 11 Ocak 1933, 4.

"Bu Akşam İpek Sinemasında." *Akşam* 10 Şubat 1938, 4.

"Bu Akşam İpek Sinemasında." *Cumhuriyet* 10 Şubat 1938, 4.

"Bu Sene İstanbul Bayramdan Bayrama Giriyor." *Akşam* 4 Nisan 1933, 4.

"Bu Sene İstanbul Bayramdan Bayrama Giriyor." *Son Posta* 4 Nisan 1933, 8.

"Bugün Elhamra Sinemasında Düğün Gecesi." *Son Posta* 24 Mart 1933, 8.

"Bugün Elhamra Sinemasında Karagöz Filmi." *Son Posta* 6 Ocak 1933, 8.

"Bugün Elhamra Sinemasında Karagöz'ün Filmi." *Vakit* 6 Ocak 1933, 4.

"Bugün Elhamra Sinemasında." *Son Posta* 13 Ocak 1933, 8.

"Bugün İki Muazzam Film Birden." *Halkın Sesi* 14 Şubat 1938, 2.

"Bugün İki Muazzam Film Birden." *Halkın Sesi* 17 Şubat 1938, 2.

"Bugün İpek Sinemasında." *Akşam* 22 Aralık 1933, 4.

"Bugün İpek ve Saray Sinemalarında." *Vakit* 26 Mart 1939, 4.

"Bugün Melek Sinemasında." *Kurun* 11 Şubat 1938, 4.

"Bugün Milli Sinemada." *Cumhuriyet* 30 Ağustos 1933, 4.

"Bugün Saray ve İpek Sinemasında." *Yeni Sabah* 26 Mart 1939, 4.

"Charles Boyer Tarafından Yaratılan Boyer." *Son Posta* 20 Şubat 1938, 4.

"Çarşamba Akşamından İtibaren Elhamra Sineması Haftalık Programına İlaveten Karagöz Filmini Takdim Edecektir." *Vakit* 2 Ocak 1933, 4.

"Düğün Gecesi Elhamra'da." *Cumhuriyet* 24 Mart 1933, 5.

"Düğün Gecesi." *Vakit* 27 Şubat 1933, 6.

"Elhamra Sineması Düğün Gecesi." *Milliyet* 31 Mart 1933, 4.

"Elhamra Sineması Reklamı." *Milliyet* 2 Ocak 1933, 4.

"Elhamra Sinemasına Koşacak." *Vakit* 5 Nisan 1933, 4.

"Elhamra Sinemasında Büyük Muvaffakiyet." *Son Posta* 26 Mart 1933, 8.

"Elhamra Sinemasında Düğün Gecesi." *Akşam* 2 Nisan 1933, 4.

"Elhamra Sinemasında." *Milliyet* 4 Ocak 1933, 4.

"Elhamra Sinemasının Misilsiz Programı Misilsiz Bir Muvaffakiyet Kazandı." *Son Posta* 5 Ocak 1933, 12.

"Elhamra Sinemasının Zengin Programı Misilsiz Bir Rağbet Kazanmaktadır." *Vakit* 8 Ocak 1933, 4.

"Elhamra." *Vakit* 5 Ocak 1933, 4.

"Gazeteci Düşmanı." *Vakit* 2 Mart 1933, 6.

"Gizli Muharebe." *Milliyet* 20 Aralık 1933, 4.

"Haftanın Filimleri." *Son Posta* 30 Mart 1933, 11.

"Haftanın Filmleri." *Milliyet* 24 Mart 1933, 5.

"Halkımızın Sevgilisi Hazım-Naşit-Halide." *Milliyet* 3 Mart 1933, 4.

"İkinci Hafta." *Son Posta* 13 Nisan 1933, 12.

"İpek Film Stüdyolarında." *Vakit* 14 Temmuz 1932, 6.

"Karagöz." *Son Posta* 31 Aralık 1932, 8.

"Karagöz." *Vakit* 31 Aralık 1932, 4.

"Karagözden Sonra Orta Oyunu Da Filme Geçiyor." *Vakit* 22 Ocak 1933, 1.

"Karagözden Sonra Orta Oyunu." *Cumhuriyet* 24 Şubat 1933, 5.

"Karım Beni Aldatırsa." *Vakit* 7 Temmuz 1932, 6.

"Lale Sineması." *Halkın Sesi* 28 Kasım 1935, 3.

"Malek Milyoner." *Akşam* 8 Nisan 1933, 4.

"Malek Milyoner." *Milliyet* 2 Nisan 1933, 4.

"Ne Var, Ne Oluyor?" *Son Posta* 20 Ocak 1933, 8.

"Saray ve İpek Sinemalarında." *Milliyet* 22 Mart 1939, 4.

"Sarışın Venüs." *Son Posta* 26 Nisan 1933, 8.

"Sesli Filim Stüdyosu İşe Başlıyor." *Milliyet* 19 Mayıs 1932, 5.

"Sesli Film İpekçi Kardeşler Bir Stüdyo Yaptırıyorlar." *Milliyet* 4 Nisan 1932, 5.

"Sinema-Bir İki Satırla." *Cumhuriyet* 20 Eylül 1938, 4.

"Sinemalar ve Tiyatrolar." *Haber Akşam Postası* 10 Aralık 1939, 6.

"Sinemalar." *Ulus* 20 Mart 1938, 12.

"Sinemalar." *Ulus* 21 Mart 1938, 12.

"Sinemalar." *Ulus* 23 Nisan 1939, 12.

"Taş Yağsa Bile Halkın Akını Kesilemez." *Son Posta* 17 Ocak 1933, 8.

"Üsküdar Hale Sinemasında." *Cumhuriyet* 30 Mayıs 1933, 4.

"Yalnız Türk'ün Güzel Komedisi." *Son Posta* 14 Nisan 1933, 8.

"Yarın Akşam Elhamra Sinemasında." *Akşam* 3 Nisan 1933, 4.

"Yarın Akşam Elhamra Sinemasında." *Cumhuriyet* 21 Mart 1933, 4.

"Yarın Akşam Elhamra Sinemasında." *Son Posta* 3 Nisan 1933, 8.

"Yarın Akşam Saray ve İpek Sinemalarında." *Akşam* 22 Mart 1939, 4.

"Yarın Akşam Saray ve İpek Sinemalarında." *Cumhuriyet* 22 Mart 1939, 4.

"Yeni Sinemaya." *Yeni Asır* 22 Mart 1939, 3.

"Yeni Sinemaya." *Yeni Asır* 25 Mart 1939, 3.

Filmler

Allégret, Marc. 1938. Orage. Fransa: Productions André Daven.

Bilinmiyor. 1933. Karagöz Çifte Cadılar. Türkiye: İpek Film.

Bilinmiyor. 1933. Karagöz Şair. Türkiye: İpek Film.

Bilinmiyor. 1938. Bursa Senfonisi. Türkiye: İpek Film.

Bolváry, Géza von. 1932. Ein Lied, ein Kuß, ein Mädel. Almanya: Super-Film Berlin GmbH.

Butler, David. 1937. Ali Baba Goes to Town. ABD: Twentieth Century Fox.

Cromwell, John. 1932. The World and the Flesh. ABD: Paramount Pictures.

Ertuğrul, Muhsin. 1931. İstanbul Sokaklarında. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1932. Bir Millet Uyanıyor. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1932. Kaçakçılar. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1933. Cici Berber. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1933. Fena Yol (O Kakos Dhromos). Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1933. Karım Beni Aldatırsa. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1933. Naşit Dolandırıcı. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1933. Söz Bir Allah Bir. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1934. Aysel Bataklı Damın Kızı. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1934. Leblebici Horhor Ağa. Türkiye: İpek Film.

Ertuğrul, Muhsin. 1934. Milyon Avcıları. Türkiye: İpek Film.

Feyder, Jacques. 1931. Son of India. ABD: Metro-Goldwyn-Mayer.

Hikmet, Nazım. 1933. 25 Sene Evvel Bir Karagöz Gecesi. Türkiye: İpek Film.

Hikmet, Nazım. 1933. Düğün Gecesi. Türkiye: İpek Film.

Hikmet, Nazım. 1937. Güneşe Doğru. Türkiye: İpek Film.

Hikmet, Nazım. 1938. İstanbul Senfonisi. Türkiye: İpek Film.

L'Herbier, Marcel. 1937. Forfaiture. Fransa: Société du Cinéma du Panthéon.

Lamprecht, Gerhard. 1933. Un Certain Monsieur Grant. Almanya: Universum Film (UFA).

Lubitsch, Ernst. 1932. Broken Lullaby. ABD: Paramount Pictures.
Sedgwick, Edward. 1932. Speak Easily. ABD: Metro-Goldwyn-Mayer.
Sternberg, Josef von. 1932. Blonde Venus. ABD: Paramount Pictures.
Vidor, King. 1932. Bird of Paradise. ABD: RKO Radio Pictures.
Viertel, Berthold. 1931. The Magnificent Lie. ABD: Paramount Pictures.
Wood, Sam. 1937. A Day at the Races. ABD: Metro-Goldwyn-Mayer.